

BARANYAI NÉPI ÉPÍTKEZÉSEK.

Az ormánysági ház és környéke.

I r t a :

C s i k e s z F e r e n c

középiskolai tanár.

Debrecen. 1945.

A 1549

Dr. h. c. theol. Csikesz Sándor emlékének.

A z O r m á n y s á g .

Baranya vármegye délnyugati részét, a Dráva-partját, Ormányságnak nevezik. Határait pontosan megállapítani szinte lehetetlen. Az Ormányságnak ma már általában meglehetősen bő irodalma van, főleg nyelvészeti és néprajzi munkák. Valamennyiből kitűnik, hogy ahány irót és ahány szempontot veszünk alapul, annyiféle elhatárolást találunk. Lukácsy Imre "Ormánység népe" című munkájában /Pécs, 1913/ 44 községet sorol fel, de kifelejtí Drávapalkonyát. Kiss Géza "Ormánység" című nagy művében is megjegyzi ezt a hibát. Ő 45 községet sorol fel, felvéve Márfát és több Okor-menti községet, viszont az ormánysági községek közé beékelte és valószínűleg azonos településű Ipacsfát pedig ő hagyta ki. Több kisebb tanulmányok és értekezések viszont csupán alig 23-25 falut sorolnak fel. Legjobb, ha a természetes néprajzi határt vesszük alapul és elfogadjuk Bodonyi Nándornak az Ormányságról írott találó meghatározását: "az Ormánység addig tart, amíg a bikla /szoknya-féle/ (amíg a bikla) ér, ahol a magyarország megszűnik, ott véget ér az Ormánység is." /Bodonyi Nándor Baranya múltja és jelene. I. Ormánység c. fejezet. 170-218 oldalig. Pécs é.n./ A magunk részéről 46, községet sorolhatunk fel, mint feltétlenül ormánysági jellegű községeket. Ayugatról kelet felé a következőket: Drávaafok, Markóc, /Somogy megye/ Drávaiványi, Bodása, Okorág, Mónosokor, Marócsa, Kékics, Sellye, Sósvertike, Zaláta, Fiskó, Kemse, Kiscsány, Csiznó /utóbbi kettő ujabban közigazgatásilag Csányoszró néven egyesítve/ Nagycsány, Besence, Páprád, Vajszló, Sámod, Baranyahídvég, Vejti, Hirics, Luzsok, Kisszentmárton, Ujmindszent, Cinderibogád /utóbbi kettő Bogárdmindszent néven egyesítve/ Mónádfa, /ma: Gyöngyfa / Magyar-mecske, Dun, Adorjás, Kőrös, Kádvalva, Lárfa, Diósviszló, Drávapisk, Kemes, Szaporca, Tésenfa, Drávaszerdahely, Drávacsehi, Kovácsida, Ipacsfa, Drávaszabolcs, Drávapalkonya. Fizikai földrajzi szempont

ból általában a Nagy Magyar Aláírással áll összefüggésben. Tengerszint magassága 92-120 méter között ingadozik. Kiterjedése szélességben / É.-D. / kb. 20-25 Km., hosszúságban /Ny.-K./ 45 Km. Területe katasztrális holdakban mintegy 80.000 kat. hold. Az Ormányságot elsősorban néprajzi és csak másodsorban földrajzi fogalom.

Valamikor három jellegzetes vonása volt ennek a népnek, mind a három élesen elkülönítette a körülötte élő, nagyrészt idegen ajkú népektől ezt a magyar fajtát. Ez a három vonás: valjig fehérbőrű járt, kálvinista volt és árpádkori magyar. Ez a három annyira egy volt az Ormánysági emberben, mint a Szentháromság. Ha valaki elházasodáskor után a vallását hagyta, azt kivették magából az ormánysági nép. A "kitalított" jelzővel bélyegezték meg az ilyeneket. Az a t jelentette, nem hordhatta többé a fehér ruházatot. / De ilyen alkalomra száz évben is egyszer került sor. / Ma már ... egy-két szülők ha felveszi a bitkát. E nép öntudatos magyarságára jellemző, kálvinista hite mellett, hogy az idegenből teleítetett, más vallású uradalmi cselédséget, munkásokat, még ha magyarok voltak is, n é m e t n e k nevezte.

Az Ormányság hosszú évtizedek óta pusztulóban van. Régi világ, az ormánysági ember világanak feltámasztására ma már nincs remény. De mégis hinnünk kell az örök magyar élni akarásban és így az ormánysági, lassan szóróvannya lett, magyarság élni akarásában is. Ez a hit adja számunkra a jobb magyar jövő reményességét.

E dolgozat keretén belül, a baranyai népi építkezések során az ormánysági ház és környékének leírását ill. ismertetését tűztem ki célul. Ez elgondolásom szerint a legősibb és a legmagyarabb építkezési-forma.

E helyen mondok köszönetet, illetve hálásan emlékezem meg b. e. Dr. Milleker Rezső Professor Urnak, valamint Dr. Berényi Dénes és Dr. Járdányi-Paulovics István Professor Uraknak, tanulmányaim során nyújtott támogatásaiért.

A z o r m á n y s á g i h á z.¹

Az Ormányság, amint fizikai földrajzilag nem egységes táj, néprajzi szempontból is két különböző kulturterületre oszlik. A néprajzi határ általában az észak-déli irányú Páprád-Vajszló-Vejti községek vonalát követi. E szerint beszélhetünk Keleti-, és Nyugati- Ormányságról. A nyugati rész kisebb kulturbefogadó képessége miatt az egyes beszivárgó újításokat nem használta fel kellőképpen, ezért azok inkább a nyugati részen hatottak és terjeszkedtek. A két kulturtáj különbözősége főleg a tűzhelyek vizsgálatánál szembetűnők. A nyugati, horvát községekben, Marócsán és Drávafokon az ormánysági egysejtű hajlék emlékeként a konyhák, tűzhelyek és a tűzhelyek teljes tárgyi felszerelése azonos a balkáni u.n. kuca-házak tűzhelyeivel, szerszám-anyagával. A fennmaradás oka a hódoltsági hagyományokat őrző kultúrvilágban rejlik, amely az érintkező magyarságot is megkötötte a fejlődésben.²

Gunda szerint a délszláv és az ormánysági házkultúra közös vonásai alapján nem csak a tűzhelyek azonossága közös terminológiailag, hanem a hálókamrák, ételek, primitív bútorok alapján, az Ormányságot, a Balkán legészakibb nyulvágának tekinthetjük?³

A fenti közös vonások adják aztán az alapot a további fejlődéshez. Az Ormányság házkulturájának legnagyobb részét balkáni elemek alkotják. A néprajzi jelenségek alapján rekonstruálható legrégebbi ormánysági ház egysejtű, nyílt-tűzhelyes ház volt, előtte nyitott eresszel. Ilyennek rekonstruálja Bátky Zsigmond az ősi magyar házat is.⁴ Szerinte az ősi magyar ház emléke maradt fenn többek között a szlavóniai egysejtű, u.n. szenes-házban is.⁵ Gunda cáfolja ezt, és azt állítja, hogy az egysejtű ház és az ormánysági ház szerszámanyaga is világosan mutatja, hogy a délszláv kuca-val áll rokonságban.

Lehetetlen pontosan rekonstruálni ezeket a tárgyi adatokat, de egészen bizonyos, hogy a balkáni egysejtű hajlék vagy ahhoz hasonló, de vele mindenestre összefüggő házforma magyarországi elterjedését bizonyítják.⁶

Egyébként a kuca teljes tárgyi felszerelését hiány nélkül is megtaláljuk a Dunántulnak ezen keleti darabján. Sőt tovább menve, római eredetre is gondolhatunk. Szarejevo mellett kiástak egy III. század közepéről származó római parasztházat, melynek leletanyagában a délszláv kuca-k tűzhelyének felszerelését ugyyszólván hiány nélkül megtalálták. Világosan látszik tehát, hogy a szlávok a római kultúra maradványait őrzik. ⁷

Újabban Pleidell Ambrus, Jeriček, Alföldi, Kuzsinszky, Mellich és mások kiváló kutatásai nyomán bebizonyították a pannóniai római tűzhelynek a honfoglalásig való kontinuitását. Minő Pannóniától délre és nyugatra, ugyanúgy éltek a magyar honfoglaláskor és azután is hosszú ideig római népmaradványok Pannonia területén. ⁸

A kulturák kimutatása így történelmileg bizonyítható. "Mivel azonban a házkultúra terminológiájában délszláv jövevényszavak mutathatók ki, szerintem a római kultúrának a nomád életformájú magyarok kultúrájában való beleilleszkedése a szlávok közreműködésével történt." ⁹

Az egysejtű ház előtt állott az ereszféle, pitvar. Az ormánysági házat régebben rokonságba hozták a székely házzal s épen a pitvar-eresszel látunk rokonságot. Ezzel bizonyítható előbbinek igazi magyar eredete, melyet még Keletről hoztak őseink. ¹⁰ Huszár szerint " a székely tornác az eresszel együtt ősi keleti kapocs, mely a magyarságot művelődési tekintetben Felső-Indiához, vagy a perzsákhoz köti." ¹¹

A pitvar / pitar, gang, tornác, eresz, isztorhé vagy isztorhéj/ az eresz meghosszabbított és oszlopokkal /szögláb/ tartott része, vagy egyszerűen közvetlen a ház eleje. A pitvar megfelel a délszláv házak előterének. A horvátoknál még előtér a juhistálló előtti rész is. ¹²

Bátky Zsigmond is elismeri, hogy a pitvart a délszlávoktól, közelebbről a szlovénektől vettük át, akik az őshazából hozták magukkal. ¹³ Gunda Béla is úgy látja, hogy az ormánysági ill. déldunántuli ház pitvara az ősi szláv ház nyitott előtérét-pitvarát - őrzi s mai formája úgy jött létre, hogy amikor az egysejtű házhoz hozzáépült a germán-kályhásszoba, a pitvar az egész ház előtt meghosszabbodott. ¹⁴

Igy volt ez a nyugati magyar háznál is, csak itt a Raushk-stube előtt állt a pitvar, s amikor ehhez a helységhez csatlakozott a felméret kályhásszoba, a pitvar szintén meghosszabbodott. ¹⁵

Horvát területen még van olyan ház, ahol a pitvar /ganjak/ nem húzódik végig a ház előtt, hanem egy kis előteret alkot, mert a konyhaajtóval szemben derékszögben nyílik a szobaajtó./Drávasztára/

Az egysejtű vagy egyosztatu házhoz a fejlődés folyamán aztán a germán-római érintkező területen kialakuló kályhásszoba járult. Ez a második szoba / mely ma konyha / nem szerves része az ősi háznak, ennek bizonyítéka az is, hogy a legrégebbi illetőleg az ősi formát megőrző házaknak a konyha és szoba között nincs ajtó, hanem mindkettőnek külön bejárata van az udvarról.

Ezek a kályhásszobák felnémet területen a parasztság között már a XIV. században megtalálhatók, s ettől az időtől kezdve gyorsan terjednek délszláv, északi szláv és skandináv területek felé.¹⁶ Előfordulnak ilyenek a Balkánon is s ezekben látja Schker a " legkele-
tebbre tolt őrszemét a német lakáskultúrának."¹⁷

A kályhás szobában, mint a nevében is benne van, legjellemzőbb darab a kályha, szintén valamely hátsó sarokban, mégpedig úgy, hogy a fűtőnyílása a régi házba nyílt, ahol a tűzhely középről a sarokba került, a kályha fűtőnyílása elé. A régi ház, megkülönböztetésül kapta a szenes-ház nevet. Így egy sajátos délszláv-német keverékforma jött létre. Az ormánysági egysejtű házat a felnémet kályha /Kachelofen/ és kályhásszoba / Kachelofenstube/ emelte egy magasabb kultúrszintre, mert a hozzácsatlakozás által a lakóháznak egy külön tűzterülete: a konyha / az ősi ház / és külön lakótere: a szoba keletkezett. Egy tűzhelyes és egy zárt kályhás helység találkozik itt, ahol a tűzhelyes sokkal alacsonyabb kultúrszintet képvisel, bár még fennmaradt.

A fejlődés ilyen szemlélete különbözik Bátky Zsigmond elgondolásaitól, aki feltételezi a pitvar /eresz/ beépítését, a szoba és konyha külön bejáratát a füsttelenítéssel magyarázza s egy régebbi tanulmánya alapján¹⁸ szerinte a szoba nem hozzátoldással, hanem külön elkülönüléssel, elrekesztéssel jött létre.¹⁹

Természetesen ezek a kályhásszobák nem közvetlen német átvétel után kerültek az Ormányságba, hanem a kultúrtárgyak előrenyomulásának, terjeszkedésének dinamizmusa alapján, valószínű, hogy lassan, szivárgásszerűen, közvetlen népi úton és a polgári építkezés hatásaként. Lassu ütemben csúsznak le azon a kulturlejtőn, amely Nyugat-Európa felől a Balkán-felé tart. / természetesen vannak lejtők Kelet-Európa és a Balkán felől is./ De ez a lecsúszás nem csak a kályhásszobánál van meg, hanem bizonyos vonatkozásban a tárgyak és jelenségek egész seregénél.²⁰

Az egyes tárgyak azonban nem csak egymás mellett, egyrétegben, hanem egymás fölött, kulturrégiókban is terjeszkednek, a népi kultúra és a Hochkultur övében. Az a tárgy, amelyik a Hochkultur övében nyomul előre, hamarabb eljut egy bizonyos területre, mint a népi kultúra övében terjeszkedő ugyanaz a tárgy, mert magasabb kulturrégiókban gyorsabb, ütemesebb a haladás. Mindkét övben a tárgyak megállásának az oka a különböző földrajzi körülményekben /klimatikus, gazdaságföldrajzi/ rejlik. Hogy egy tárgy mennyi idő alatt ér el egy magasabb kulturterületről alacsonyabbra, az az illető tárgy kultur-értékétől függ. Az pedig a befogadóterülettel, ill. ennek etnikai konzervativizmusával áll egyenes arányban.

A fenti fejtegetés nem tartozik szorosah ide, de csak ezeknek tisztázásával lehet megérteni azt, hogy pl. a nevezett kályhák az Alföldön már a XVI. században megvoltak, az Ormányságban még a múlt században sem terjedtek el mindenütt.²¹

A fejlődésben következő lépés a harmadik ~~kamra~~ helység, az un. nálókamra felépítése, ill. a lakóépülethez való hozzáépítése. A kamra / régi ház/ a konyha még beépítetlen oldalán helyezkedett el ősi formájában és szintén nem volt közvetlen kapcsolata /ajtó/ a konyhával. Külön kijárata szintén most már a kamra elé meghosszabbított pitvarra nyílt. Később eltűnt innét s bekerült a konyhába, így jött létre a közvetlen kapcsolat a két helyiség között. Az Ormányságban a kamra ekkor már mindjobban elveszti régi szerepét. Ide is kályha, ill. takaréktűzhely kerül és lassan felveszi a szoba szerepét. A család állandó tartózkodási helyévé válik. /lakószoba./ A régi kályhásszoba ünnepi helységgé, u.n. "tiszta szobá"vá lesz. A mai időkben leginkább az utca felé eső szoba a /tiszta szoba/, vagy /nagy ház/ és a hátsó udvari szobát / kis szoba/ lakják. Az utcai szobát nevezik még /eső háznak/, lakóit /esőknek/, a hátsó szobát /hátsó háznak/, lakóit: túsók- nak, vagy "ezőknek a mihénkeknek".

A kamra csatlakozása a szenes-ház vagy konyha mellé a szoba megjelenése után bármikor megtörténhetett, függetlenül a tűzhe-lyek fejlődésétől, sőt a régi házakhoz csak igen ritkán épült kamra.

Az itt vázolt fejlődési folyamat a Dunántul- aránylag - kis területére szorítkozik csupán, így Somogy megye déli és keleti részére, Baranya megyére, Tolna megye déli részére és a Drávántuli terület egy részére. /A szlavóniai magyarság területére/ Általában arra a területre, amelyre Bátky Zsigmond a déli és alsódunántuli háztípus nevet adta. Az elterjedés és a fejlődés magva kétségtelenül az Ormányság, ill. a szlavóniai magyarság területe.

Gunda szerint, a láncon való főzés, szórványos adatai alapján ez a tűzhely és háztípus a Bácskára és a Bánságra is kiterjed, ill. ezen keresztül összeköttetésben áll az erdélyi oláhság hasonló jellegű tűzhely és házhely típusaival. Ez a tűzhely típus a románoknál inkább csak délen, a havasi pásztoroknál található meg, mi egyrészt azt bizonyítja, hogy a román pásztoroknak a Balkánról való felhuzódásával van kapcsolatban, másrészt pedig azt, hogy a pásztorok jobban őrzik a régi kultúra egy-egy elemét. / pl. az ormánysági pásztor-élet/ A tűzhely típus itt már Krassó- Szörény, Hunyad vármegyék területén keveredik egy keleteurópai jellegű tűzhely-típussal, amelyet egy sövényből font, sárral megtapasztott u.n. gógány, gób, góc, vagy oláhu: *cuptor* ~~hája~~ ~~xxx~~ jellemez. Ezek a füstfogók megtalálhatók a krimi tatároknál és a kaukázusi cserkeszeknél is.²² Gunda ezt az Erdélytől a Kaukázusig húzódó ház-területet, elterjedése alapján "erdélyi-északpontusi" házvidéknek nevezi. Az ormánysági háztípus területet Gunda nagyon találóan, viszont "pannon-balkáni házvidéknek" nevezi.

A mai rohanó fejlődési viszonyok és a polgári lakáskultúra térfoglalása következtében természetesen a fent vázolt háztípus kialakulása és fejlődési folyamata már csak itt-ott alig sejthető reliktumokban található, úgy az Ormányságban, mint minden más kulturvidéken.

A továbbiak során a háztípusok fokozatos kibővítésével, ill. az általános fejlődési folyamatokkal kell foglalkoznunk.

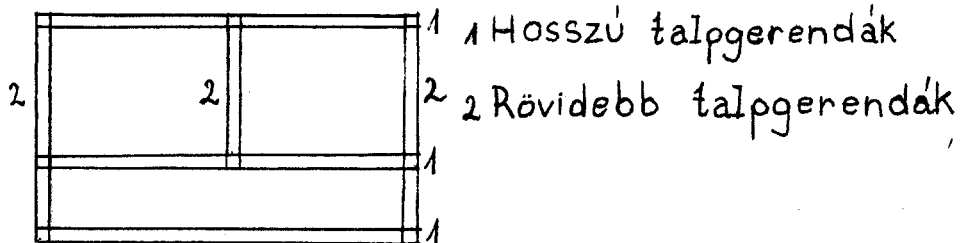
A h á z s z e r k e z e t e .

Az ormánysági házépítés a fejlődés szempontjából három szakaszra osztható. Legrégibb az ősi típusu, eredeti ormánysági ház. A második szakaszban van az előbbtől alig különböző "vert falu ház" és végül a polgárosodás és a modern házkultúra következménye: a kőház. Ez utóbbi szinte teljesen elüt az ősi formáktól, szerkezete és beosztás szempontjából is, egészen általános jellegű, ill. a közeli Alsó-Baranyai u.n. alvidéki jellegzetes, gazdag háztípusokkal áll közeli rokonságban. Ezt e helyen nem is tárgyaljuk.

Az ősi ormánysági ház szerkezetét Kiss Géza nagyon találóan fogalmazta meg: "Egy fokkal volt csak több az egykori cölöpépítménynél s alapvázában annak egyenes leszármazottja".²³ A vidék vízenyős,

láros, anyag és közegény helyzete miatt nem is lehetett volna másképen. Ehhez az egyszerű építményhez azonban megvolt minden adottság. A különféle anyagokat bőven megtermette a föld, kitermelte az erdő. Csak munka kellett hozzá. A "talpas-háznak" nem ástak alapot, mert szükség esetén / árvízveszély, stb./ gurítófák alátétele után egyik helyről a másikra szállították az építményt. Köztudomásu, hogy a múlt század 60-70-es éveiben még voltak hasonló szerkezetű "talpas templom"-ok is, ezeknek főleg a vállásüldözések idején az u.n. artikuláris világban vették nagy hasznát, mert a császári biztosok, vagy a katolikus püspökök kiküldöttei elől kicsiny templomaikat rejtekhelyre tolhatták a buzgó protestáns hívek.

A szerkezetük nagyon egyszerű. Alap helyett, négy sarkon négy hatalmas fatönköt /göcsöket/ vertek le a földbe s erre a ház alapjának megfelelően fektették le a talpfákat, /talpgerendákat/ hogy a talajvíz ne érhesse. A talpak rendszerint tölgyfából voltak. A pitvar is így épült, ebben az esetben hat fatönköt vertek a földbe és hosszabb talpgerendákat vettek. Három hosszú talp kisebb fatönkön nyugvó három rövidebb s a hosszú talpgerendákba körökre vágott körösztalpat: ez volt a ház alapgerendázata.

A talpakat ezután a megfelelő helyeken az egysejtű háznál kb. tíz helyen kivésték. Hat vésés a hat főhelyen /sarkon/, négy pedig közbeiktatva. Ezekbe helyezték el a talpakra merőleges keresztgerendázatot, az u.n. cölöpöket, lábakat, ducokat, szöglábakat, ill. a négy közbeeső helyre a koszorúgyám-szöglábakat. A szöglábak simára faragott, dísztelen gerendák voltak. Ha pitvar is épült, akkor a pitvart három könnyű fából díszesen kifaragott szögláb, az u.n. isztorhégyam tartotta.²⁴ Erre az építményre jött a talpakkal párhuzamosan elhelyezve, összeeresztett /összekörmölt/ vékonyabb koszorúgerendázat a padlás-gerendázat. Lent a földön összeállították már és úgy emelték föl a szöglábakra. A hosszmenti koszorúfákat vörő, vörőszál, vagy varószálnak hívták. A ducokat, vagy szöglábakat kilincsfával rögzítették biztosabban alul-felül a talpakhoz, ill. a koszorúfákhoz. /kilincsfá/ Középen a koszorú /hászégerendák/ összetartására szolgált a ház hossz tengelye: a mestergerenda. A mestergerendát a közbeeső koszorúgyám szöglábakkal gyámoltak alá.

Igy készült el a ház alapváza. Ezután úgy alul a talpakat, mint felül a koszorúfákat, /vóró-kat / mint egy 40-50 cm. távolságokban kifúrták s ezekbe-lyukakba karókat vertek és ezek körül történt a vesszőfonás. Hogy a karó szilárdabban álljon a kivésett, kifúrt lyukakban, faszöveget vertek melléje s ezzel erősítették meg. A karókat azután vékony, suttyó /suttyogó/ csörjefa /csőrőfa, csőrőfa, azaz erdőcserje/ vesszőkkel befonták. Ezzel a csőrősikkel / a csőrőfa sikja, felülete, külső része/ rekesztették el végig a karózást úgy, hogy minden következő sik / méterenként sik, rendszerint fára mondják/ jelenti annak egyenes irányban levágott felszínét. A fa, vagy vessző héjából, az elevenből vágta annyit, hogy még mindig hajlitani lehetett, - a karó szemközti lévő oldalára borult./" Ez a fonott vesszőkerítés az u.n. süény, vagy süvény. Azután a vesszőfonatot polyvás, kemény agyagsárral / a szőrű lovakkal gázoltatták/ betapasztották / bevagdosták/ először csak felét, azután néhány napig száradni hagyták és ekkor folytatták tovább a tapasztást. Így készült el a sárfal. A teljes beszáradás előtt lapos szerszámmal, leginkább ásóval, kívül-belül kiegyenesítették, /letisztogatták/ majd sokáig száradni hagyták. Mikor a megmunkált fal teljesen kiszáradt, fehérre bemeszelték. Többszörösen át kellett meszelni, nehogy cirmos, cirombás, szürkés /a sártól átütő/ színű legyen. A fehér szín, mint más falvakban, itt is elengedhetetlen vonása volt az ormánysági embernek, mert mint mondták: "gyalázat lett volna a ruhája, háza fehérbe nem öltözik." 6

Az ősi ormánysági ház falait tehát nem fagerenda, deszka vályog, vagy föld alkotta, mégis a visszaemlékező öregebb emberek melegebbnek tartják ezt, mint a mai modern kőházat.

Ablakot rendszerint az utca felüli oldalon hagynak egyet egyet és még egy kisebbet az ajtó mellé, hogy az udvarra is könnyen kilássonak. Kb. 120-130 éve még üveg helyett u.n. hájsikert / hártya-szerű dolog, amiben a disznó hája van/ használtak az ablak befedésére. Hátra van még a tetőszerkezet. A koszorúfára felállították a szalufákat, a fent általános szalu-összeeresztéssel, lent faszöggel erősítették a koszorúfához /vóró-hoz/. A szalufák vége, mintegy fél méterrel nyúlt ki a pitvar-koszorún túl, ez azért lett így elkészítve, hogy a pitvarból kilépő nyakába, adott esetben, ne hulljon az eső. A szalufákat belől az u.n. kokasüllők tartják össze. /A székelyeknél ez kb. a kötőfának felel meg./ Kívül a szalufákra, hosszában leginkább égerfa léceket szögeznek / természetesen faszöggel/ a ház elején, az utca felüli oldalon fent, a szélső szalucsucshoz, lent a kokasüllőhöz szintén faszöggel egy karót erősítettek, ez volt a ház kiálló legmagasabb ré-

sze: a cimer. Kiss Géza hat nevet is talált erre: cuc, cuca, meröglye, csöröge, uromfa, rózsa.²⁷ A cimer-karónál kezdtek vagy végeztek a zsuppolást. A zsuppot egy-egy marék csomóba rakták, tövénél magábólfont kötéllal összekötötték s ezt babának nevezték. A babákat szalaggal a léchez /lérc-hez/ kötötték, úgyhogy alsó végük már a következő lécsort borította. Itt már a felső sor töve /rostja, tusája/ fedte az új sor fejét, ezáltal meredek lett a zsupptető és a csapadék könnyebben lecsorgott rajta, nem szivárgott át olyan könnyen. A saroknál a szegőbabák tövét gondosan egyenesre nyirták, ezt nevezték sörtézésnek. A felső gerincire jött végig a bekötött babák felálló, egyenesre nyirt sora: a szegés, vagy ormózás. Érdekes megemlíteni, hogy volt olyan ember, aki csak szalmát hányt villával a ház tetejére, zsuppfedél helyett.

Leginkább a ház utcai végén a mestergerenda és a vörögerenda /hosszanti koszorúfa/ egy jó méterrel túlszárnyalta a ház falát. Rendszerint a pitvar felőli vörögerenda, mestergerenda végét összekötötték kisebb keresztgerendákkal/kötőgerenda/, ezt ledeszkázták, ez volt a házsészé. / Drávacséhiben: hágszé./ Ez az elnevezés valószínűleg az házhéjszél szóból származik. Állandóan egy létra /lajtérgya/ volt hozzátámasztva. Általában itt volt a "tojófészek" is a tyukok számára. Innen a ház homlokzatához, ill. az ittlévő ajtón keresztül a házsé, vagy házhéj-ra /házpadrás-ra/ lehetett jutni. A ház homlokzata, az u.n. üstök, ugyanolyan fonott-kerítés /sövény/ volt, mint a ház oldala, de nem volt betapasztva. A házhéja felett volt a tetőelő közepéig lenyúló, háromszög alakú, kissé előreugró zsuppfonat: az ormány. "Olyan, mint a szülikém homlokára lezuhzott fehér ruha".²⁸ A legalsó két végén, a szélső szalufához van erősítve, két oldalt, két ívben a görbülőfa, az u.n. hónaljkilincs, külön is odaköti a szalufákhoz. A padláson a gerendákat deszkákkal fedték le. /leviklizték és besározták/. Ahol a tetőszerkezet a padlás földjével érintkezett, azt nevezték "rag" -nak, "ragaljá"-nak. A szoba padló lesulykolt, ledöngölt, letaposott sár, ill. agyagföld volt.

A régi időkben nem volt a házakon kéménylyuk, A füst az ajtón, ill. görbeszömlődőfa alkalmazásával a csukott ajtó feletti nyitott félkörön keresztül távozott a házból. Újabban besároztott deszkákból, vagy vályogból a zsupptető felett füstvezetőt építettek.

A pitvar - mint már említettük - szorosan a házzal összetartozó foglaldusokkal, ill. szöglábakkal fölglyámolt teteje, egy volt a ház tetejével. Földpadlója ugyanolyan mint a szoba-konyháé. Néhol egyszerűen kifaragott deszkakerítéssel választották el az udvartól, de a végeit leginkább elrekesztették s itt volt az öregemberek fekvőhelye. Itt volt még a gabona-hombár is és más sűrűn használt házi-

eszközöket is /paprikatorró, stb./ itt helyezték el.

Az ajtókat, ablakokat némely helyeken egyszerű fafaragásokkal és ősi motívumokat rejtegető tulipán-mintákkal díszítették. Már évtizede még láttam a régi, 1888 előtti szaporcai református talpas-templom deszkamennyezetét, gyönyörű fafaragásokkal és tulipános díszítéssel. - Nagypám pajtakapuja volt az iskola udvarán.

Érdekes különlegessége az ősi talpas-háznak, hogy tetőtől talpig tiszta faépület, sehol egy vasszög, vagy drót, mindent az összekötések és a faszögek tartanak össze.

A második fejlődési fokon álló vertfalú-ház alapja is hasonló a talpasházéhoz, de már rendszeresen kiásott, lesujkolt fundamentumon épült fel. Tetőszerkezete teljesen azonos, ez is zsuppfedeleles, de néha már zsindelyes is előfordul közöttük. A vertfal készítési módja egyszerű, közismert, e helyen nem ismertetjük.

A harmadik fokozat: a kultúr-polgárosodás eredménye - a mai kőház. Mint annyi más minden, ez is teljesen tért hódított az Ormánságban. Beosztása általában ugyanaz, de méretei kibővültek, minden darabja kő, vagy téglá, tetőszerkezete a szokványos "hirös" mesterkezek alkotta szerkezet, cserépfedéllel. A pitvar helyett szintén hosszában végigépülő boltíves, kb. egy méter magas kőpárkányos tornác, vagy gang van, melynek utcafelőli része beépített, gyakran ablakokkal ellátott falban végződik. Néhol az udvar felőli részét is beépítették, így egy külön helységgé lett. A háznak általában sima perem és cifraság-mentes falai vannak. Stílusát tekintve - mint már előbb is említettük - Alsó-Baranya jómódu magyar és német kőházaihoz hasonlíthatók.

De vajjon meddig élnek ezek a gazdag kőházak? Kihalt ajtóablakait egymásután szögezi be az előljáróság, vagy egykor zsoltározó falai között ideigen szó, idegen szín /kék/ ütött tanyát, a német...

A ház b e l s e j e .

A tűzhely és szerszámzata.

A tűzhely ill. kemenceformák fejlődési menetével kezdjük a ház belső berendezésének ismertetését. Az ősi, legprimitívebb tűzhely, az eredeti, egysejtű ház közepén volt. Később került a konyhá-
nak a szobát elválasztó falához, az egyik belső sarokban. Az ősi tűzhelyet "hőkü" -nek nevezték, tulajdonképen az a hely volt ez, ahol a

tűz égett. Egy kb. 50 cm. széles, másfél méter hosszú, 10-20 cm. magas sárpadlat a szoba közepén és ezen főznek./ hókü, padka, szénhely, kemence/. A padkán egy téglan nagyságu sárépitményt találunk, ez a pévaj, pévó, févaj, vagy zsassé - zsarátfej, zsarátalj. Az égő fa alátámasztására szolgált. Régebben a pévajt vastagabb fa, vagy tuskó u.n. pévajfa, pévaj-göcs, vagy zsímko helyettesítette. Mindkettőt aztán a tüzikutyák szorították ki, amelyeket szintén pévaj, vagy tűzizsámoly néven ismernek.²⁹ Mint Gunda írja, meglepő, hogy itt mindenütt fejlett, négy-lábu form-ákat találunk s ezek inkább a felnémet területek hasonló használati eszközeivel tartanak rokonságot, mint a balkániakkal. Feltűnő, hogy a horvátok nem ismerik ezt a tüzikutyát, de a somogyiak sem.³⁰ Náluk még mindig az ősi formájú sáréptéglát az u.n. "cigle" használatos. A tüzikutyát nyáron sütésnél használták, mert a nyársat a kiálló kapmóiba, vagy a szárain levő lyukakba illesztették és így kényelmesen forgathatták. Primitív formában csak egy kétágú fát vertek be a padkába, ezen forgatták a nyársat.³¹ A nyílt tüzhelyeken olyan hosszú faágakkal tüzeltek, hogy egyik vége a tüzhelyen volt, a másik kiért a küszöbre s égés közben fokozatosan csuszattak beljebb. A tüzhely fölé illesztett gerendákra elhelyezett füstfáról / locin-fa, locenfa, lacénfa, láncafa/ vagy egyenesen falba helyezett farudról, vaskálynaról, láncafa helyezették el, vagy kampós farudra akasztották a rézbográcsot.³² Ez a forma ma is általános a Balkánon. Hazai elterjedése általában Göcsejtől a Maros vonaláig húzott vonaltól délre terjedt el. "Herman Ottó Komáromból is közölt egy ide bizonyosan a dunai hajósok révén került."³³

Az üstlánc a Dunántul déli felén használatos. A délszláv területekre jellemző. Régi használatát a római leletek mellett Svájc-ból és Németországból előkerült La Tène-kori leletek igazolják.³⁴ Nopcsa illyr- kelta maradványoknak tartja, s szerinte elterjedési területe Svájc, Itália, Dalmácia, Albánia, Szerbia, Románia és a Kaukázus. Magyarországot nem említi, pedig ebbe az elterjedési területbe az Ormánság és a Déldunántul révén Magyarország is, erősen bekapcsolódik, mint különböző ó-európai kultúrtárgyak őrizője. A bográcstartó fakampó, főleg Boszniában és Horvátországban ismeretes / az északi szlávok bográcstartó gamói nem tartoznak ebbe a csoportba/. Az éles geográfiai elkülönülésnek nem valószínű, hogy ethnikai okai volnának, hanem az anyaghiány.³⁵

A füstölő-fákra, vagy az aknába / keménybe/ felszerelve találjuk a turófüstölő fesszkákat. A tüzhelyen van még a vasrostély és a vasháromláb. Előbbi hűsfüstölésre alkalmazták, az utóbbit vízmelegítésre, melyre rátehető a bográcsot, olykor cserépfazekakat is és így helyezték a parázs fölé. Gunda csak háromszög alakút ismer a magyar fal-

vaknál, Kiss Géza kerek, ovális alakút is közöl az Ormányságból.³⁶

A nyílt tűzhelyeknél lényeges eszköz még a tűzélesztő, vagy tűzfuvó-cső, leginkább nádból, vagy bodzafából készítették el. A tűzfuvó-csöveknek dél-európai kultúr-területhez való tartozását archaeológiai leletek is igazolják. J. Welkow publikált egy agar kultúrnyomokkal átszöt, a VI. század végéről való gót leletet, az Észak-bulgáriai Sadowecz mellől. Az értékes leletanyagban különböző hosszúságú bronzcsövek vannak, amelyek kovácsmunkánál a tűz élesztésére szolgálhattak.³⁷

Megvan a fuvócső az indiai ezüstműveseknél is. /pl. Batáviában/.³⁸ Ugyancsak avarkori, tűzélesztésre használt, de más típusú csövet közölt Csallany Dezső a kunszentmártoni avarkori ötvössirokból is.³⁹ Nálunk az Alföld keleti részén és Erdélyből ismerünk még ilyen fuvócsöveket, ezekre a helyekre és az Ormányságba is valószínűleg a balkáni közös forrásból származtak el.⁴⁰

Következő fontos használati eszköze volt a primitív nyílt tűzhelynek az u.n. sütőharang, a pupli, vagy puplika. Az Ormányság egész területén elterjedt, agyagból égetett, félgömb-alakú, 50-80 cm. átmérőjű fűdő eszköz. A horvát falukban is ismeretes. A kenyérfélt sütő tők alatta /lepény-kenyér/ elsősorban, addig míg a magasabb gazdasági kultúrszint következtében, az ősi, primitív ételkészítési színvonal is nem indult fejlődésnek. Lepény, lángos, és pogácsa sütésére is felhasználták. Használati módja a következő: két-három téglával feltámasztották a tüzet gyújtottak alatta, mikor a sütőharang a tűzhely megfelelő hőfokára felhevült, a parazsat, vagy hamut elseperték, a téglákat elvették alóla, a megsütendő kenyeret, pogácsát stb. a tűzhelyre téve leborították a sütőharanggal. A sütőharang akkor volt kellőleg felhevülve, ha a tetejére dobott korpa füstölni, ill. gyorsan égni kezdett. Ez a művelet egyik legősibb művelete lehetett a magyar konyhának. Valószínű közvetlenül a szlávokkal való érintkezés után vettük át, amire a különböző délszláv-magyar terminológiákból is következtethetünk. /poklojka, pokljuka = puplika, crepulja-cserepuja, vrusnik = vörsnyeg.⁴¹/ Egyetlen igazi magyar neve: a bujdosó, semmiféle következtetésre nem ad támpontot. Bátky Zsigmond a puplika elnevezést a pup szóval hozta kapcsolatba, - kevés eredménnyel.⁴² Sebestyén Károly újabbán, mint az ősmagyarok nomád, pásztoréletéből visszamaradt ősi eszközt tünteti fel és azt állítja, hogy az ősi magyar kenyeret ez alatt sütötték.⁴³ Feltevése nem valószínű, mert nyelvészettudomány ~~szerepe~~ szerint az eurázsiai steppék pásztornépei előtt a puplika ismeretlen, valamint, - mint Gunda írja, - "mozgó népeket el sem lehet képzelni ilyen nehéz, törekeny szerszámmal."⁴⁴

Gunda közli, hogy Óriszentpéteren a sárból készült boglya-alaku kemencét, puplik kemencének nevezik. A sütőharang balkáni azonosságát a Boszniában felszínre kerülő Hallstadt-kori leletek is igazolják.⁴⁵ Nálunk Velemszentviden /Vas m./ került egy értékes bronzkori példány napvilágra.

Néhol a sütőharang ala cserép, vagy réztepsiben tették a megsütendő tésztát. Ezeket helyenként még ma is használják. Kemencékben leginkább a horvát falukban. De Pécs környékén, Kővágószőlősen is él még a kerek tepsi fogalma. Valamikor a rétest is kemencébe sütötték, szintén ilyen kerek réz, illetőleg többnyire cserép tepsiben, /Igy izletesebb volt/s ennek az emléke él még ma is, ha rétest sütnék, legtöbbször sütőben, ritkán a hosszú, téglaalaku tepsiben is gömböjűre tekerik össze a rétes-rudakat s ilyen kerek alakban adják fel az asztalra, vagy viszik el pl. ajándékba, más házhoz.

A Balkánon még ma is általánosak. Két példány Hiricsről került a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe s egyszerű vonalakkal megrajzolt virégszirom és levéldiszitési hasonlatosak a balkáni és kisázsiai cinezett réztányérok és cinezett tepsik ornamentikájának elemeihez. Bátky szerint a cseréptepsik, a rézből készültek gyarló utánzatai.⁴⁷ Az u.n. szahán -négyyszögletes tepsi-fajta - láb nélküli vagy háromlábú serpenyő, cserpenyő, vagy a szlavóniai magyaroknál tigany, a hajdinakenyér hamuba rakásához használatos u.n. kis hamulapát és egy hosszabb tűzpiszkáló rudacska még az ősi tűzhely tartozékai. Valamennyien balkáni jellegűek és délszláv hatásra terjedtek el a Drávamellékén. Ugyancsak a tűzhelyeknek járulékaik még a háromlábú, fékör alakú /15-20 cm. magas/ kisszékek. Különösen érdekesek a Szapolcáról előkerült kissé magasabb /40-60 cm. / karos-formák. Hasonló kisszékek formákat találunk még Montenegróban, Délnyugat-Szerbiában és a Kaukázusban. Nopcsa régészeti leletek kapcsán igazolta, hogy ez a szék a mikénei civilizáció egy fennmaradt darabját képviseli.⁴⁸ A szörványos balkáni, kaukázusi, ormánysági előfordulás egy valamikor összefüggő mediterrán-kultúra szerény, reliktumai lehet." Ha Nopcsának igaza van abban, hogy ez a szék a Balkánon "hellén"- római eredetű kultúrtárgy, semmi kétség sem lehet arról, hogy a Dunántul déli részén is az.⁴⁹ "Ezeket a kultúr-emlékeket úgy tekinthetjük, mint a geológiában a távol álló magános csúcsokat, amelyek valamikor összefüggő, de lesülyedt, elpusztult hegyszisztémáról tanuskodnak.⁵⁰ Jellemző, hogy ezeket a "kisszékeket" is még ma is a kemence, vagy takaréktűzhely körül tartják. Használata ma már eltér az ősi formáktól./a kisszékeken ültek a tűzhely körül/ Az egyszerű, alacsony kisszékek ma leginkább az imádkozó, elüldögélő szülike lábtartója.

K e m e n c e - f o r m á k.

Az ősi, primitív nyitott tűzhelyet a házkultúra fejlődése következtében a kemence váltotta fel. Az ormánysági konyhában két-féle kemence formát ismerünk. Az egyik- leginkább nyugaton használják - régibb, egyszerűbb kivitelű, az udvarról került be a konyhába. Bekerülését gazdaságtársadalmi felemelkedésben, ill. a háztartás fejlődésében kereshetjük. A kemencék fokozatosan kerültek be a konyhába s a konyha közepén, vagy valamelyik sarkában foglalnak helyet. Lassu bevándorlásuk szemelláthatólag, szinte előttünk történik. Ma is vannak olyan kemencék, amelyeknek a vége kívül van a konyhán, a ház mögött. Feltűnő, hogy ilyen fejlődési fokozatokkal találkozunk az alföldi házaknál is.⁵¹

Leggyakoribb forma az átlagosan 100-150 cm. magas, 110-120 cm. hosszú, csúcsos élben vagy nyeregszerű domborulathoz végződő, boglyaalaku kemence. Legtöbbször egyenesen a konyha földjére, 20-30 cm. magas sárfundamentumra rakják, de ezt is építették talpakra, vagy gerendákra is. Eleinte vesszőből rakták össze a vázat, sárral kívül-belül betapasztották és kiegészítették. Később vályogból is készítették. A fűtőnyílás előtt a régi padikához hasonló, de kisebb méretű sárpadkát raktak, s mellette volt a szintén agyagból beépített sárlap: a tévő, mely a kemencelyuk elfedésére szolgált. Egyik oldalán 8-10 cm. átmérőjű, kerek szelelőnyílást hagytak, /füstlik/ Amikor a tésztaféle már bent volt a kemencében, ezt a füstliket beleillő sárdugóval befektették, hogy a kemence minél jobban tartsa a meleget. Egyes helyeken, ahol még ma is ezt az egyszerű kemence-típust használják, a sárpadka felett megtalálható az ősi primitív tűzhely is: a láncon üsüngő bogrács. Az ilyen kemence legtöbbször szabadon állott, nem érintkezett a konyha falával. Helyenként, a sárfundamentum vagy talpak magasságában 15-20 cm. széles perem futott körbe a kemencén. Ez volt az u.n. patmaly. Leginkább az öregasszonyok pihenőhelye. Ez a kemence-típus délszláv eredetű. Hiszen a kertti, szabad kemencékkel mindenben azonos jellegűek s azok balkáni, ill. szláv eredete kétségtelennek látszik.⁵² * régi

A régi egyszerű kemence mellett megjelent egy újabb, négyszögletes, asztalszerű kemence-típus is, mely viszont nyugateurópai, germán eredetre vall. Bátky Zsigmond szerint eredetileg az osztrák-szlóven, keletalpi Rauchstube házterületének kemencéje.⁵³ Ez ma már az egész Dunántulon elterjedt, sőt meg van az Alföld

peremvidékein is. Valószínűleg az Alföld közepéről szorult ide, a boglyakemencék ottani elterjedése következtében. Ősi jelenlétét csak az asztalszerű tüzelőpadka és a kuruglya jelzi⁵⁴ Sebestyén Károly szerint ez a forma német-szláv kultúrérrintkezés eredménye. Szerinte a szlávok a VI.-IX. század között hozták magukkal a Keleti-Alpokba, ahol újra felépítették s ebből a formából alakították ki a németek a IX. századtól kezdve a még ma is élő Rauchstubét.⁵⁵ Az így létrejött kemencére legjobb megfogalmazásban Bátky Zsigmond mutatott rá, amikor azt írja, hogy a "német-szlovén-keletalpi Rauchstube nem más, mint a német tüzhely felvétele által elváltozott keleteurópai főzőkemence".⁵⁶ A Rauchstube Nyugat-Magyarországon is elterjedt.⁵⁷ A vele kapcsolatos kemence, amelyben főztek, aludtak rajta, stb. magasabb kultúrérték következtében terjedt kelet felé. A kemencék, térbelileg minél távolabb kerültek a nyugati magyar határvidéktől, a Keleti-Alpoktól, s kultúrszint szempontjából minél magasabban helyezkedtek el, annál kifinomultabb, egészen asztalszerű formát vettek fel. Ilyen szabályos forma került el a múlt század végén az Ormányságba is, de ettől nyugatra Dél-Zalában, Göcsejben, stb. még teljesen kialakulatlan formák is vannak. Göcsejben, az északi Bakonyban aludtak is rajta.⁵⁸ Erre a szerepre az Ormányságban már nem volt szükség, mivel itt fejlettebb házkultúrára talált.⁵⁹ A múlt század 60-70-es éveiben megjelenő négyszögletes kemencék következtében, a sárpadkás tüzhelyek lassan elvesztették jelentőségüket. A tüzhely a kemence lapos tetejére került, de az ősi láncon lógó bogrács-forma megmaradt. A főző bográcsot egyszerűen a kemencetető tüzhelye fölé függesztették. Ide kerülnek a többi segéd szerszámok is. A vasháromlábak, tüzfévajok, stb. De a főzés menete most is ugyanaz, mint a "hüküön", vagy sárpadkán. Ilyen főzési mód még ma is több helyen előfordul. Ezt a helyzetet aztán a takaréktüzhelyek megjelenése váltotta fel. Ez egy szorosan a kemencéhez épített - egybeépített - kb. 120-150 cm. hosszú, 50-80 cm. széles, emeletes, szilárd vályogépítmény. Maga a sütőlap /platni/ egymagasságu a kemence tetejével s az csak a második felében emelkedik fel 40-60 cm. magasságra. Ide építették be a sütőt /rern/, alsó része pedig szabadon hagyott nyílás a tüzelőanyag szárítására és elraktározására. A tüzhely első végén kisebb vasajtó, alatta vagy az oldalán u.n. "hamulik" van, a hamu levezetésére. Belsejében a tüzelő-ürt sárral kitapasztják és kész a takaréktüzhely. Gunda egy vajszlói adat alapján megemlékezik⁶⁰ hogy a nagykemencék mellé helyenként kis kemencét is építettek.

Ezt a kis kemencét könnyebb tészták, kisebb kenyér, lepény, pogácsa, stb. sütésére használták, hogy ne kelljen befűteni a nagy kemencébe, főleg tüzelőanyag megtakarítás szempontjából.

Néhány kemence körüli segéd eszközt mutatunk be a következőkben, pl. a szénvonót. Kb. 180-200 cm. hosszú rúd, egyik végére félkör alakú lapos deszkát erősítettek. Ezt a parázs kihűzésére alkalmazták. A Dunántúlon egyetemesen elterjedt. Eredeti alakjában, jelentésében, alkalmazásában. Sőt az Alföldön is ezt használják, a neve itt is szénvonó. Az u.n. "kemenceszekér", a fazéknak a kemencébe való betolására szolgáló kétágu rúd, amelyet esetleg kerekkel is elláttak, viszont csak a Vas és Zala megyei szlovénsággal szomszédos területeken ismeretes.⁶¹ Bátky ezt a szénvonót szlovén eredetűnek véli s helyi előfordulását a négyszögletes kemence megjelenésével egyidőre teszi. Valószínűleg az ősi forma /kemenceszekér/ is együtt jött velük, de ez utóbbi itt elvesztette jelentőségét, mert itt a főzést nem fazék, hanem a láncos-bogrács látta el s már a vasháromláb is ismeretes volt. A szénvonó vagy kuriglya, kuruglya ma is használatos, és tárgyi néprajzi szempontból igen fontos eszköz, mert hatása ott van, ahol a fenti kemencéjé s viszont.

Következő hasonló rendeltetésű szerszám az u.n. pemet. Ez egy hosszú rúd s az egyik végére kukoricaléha-csomót kötöznek, s ezzel seprik ki a kemence fenekét a pernyétől. Használat után vízbe mártották, nehogy elégjen. Ugyanúgy vízbe mártották használat előtt is, mert a tüzes hamu, vagy parázs maradék is könnyen elégette volna. A szlávoknál is megtalálható. A kemence eszközeihez tartozik még a sütőlapát is, országsszerte ismeretes eszköz. A közönséges formától eltérően itt találunk még ásó-alakut is. Gunda Béla Marosvásárhelyről és a somogyi Sztáráról bemutat egy hosszúnyelű, kicsiny fejben végződő pereg-sütő lapátot, melyet a primitív tüzhelyek hamulapátjaival hoz kapcsolatba. A meggyült nyél a zárt kemencéknél való használatnál magyarázható. Ezzel az ősi házban /konyhában/ található tüzhelyformákat ill. ezek ismertetését befejeztük, a következőkben áttérünk a kályhásszoba /lakószoba/ tüzhelyformáinak ismertetésére.

B a n y a k e m e n c é k. K á l y h á k.

A második helyiségben állott régebbi időben, de elszór-

tan ma is megtalálható még, a banyakemence. Ez egy jellegzetes boglya-alaku - épen úgy, mint a konyhai kemence - szálvesszőkből összeállított, vagy vályogból épített, sárral tapasztott építmény. Leggyakrabban a szoba konyhai választófalánál, a sarokban állott. Nyílása a falon keresztül hatolva a konyhában volt. Gyakran ezelőtt is állott kisebb sárpadka, felette esetleg kisebb bogrács lógott. A tűz nyílását itt is a már említett "tévő" zárta le. Kint a konyhában rendszerint mellette volt még egy, a két fal érintkezése mellé, sárból felépített ládaszerű alkalmatosság, az u.n. "hamus". Ide gyűjtötték össze a hamut, ami a mosásnál igen nagy kincs volt.

Az ormánysági boglyakemence alföldi testvéreitől abban különbözött, hogy itt soha sem tüzeltek benne szalmával. Fa és rözse volt a tüzelőanyag. Télen nagyon vigyáztak rá, nehogy kihulljon a parázs, innen vitték a tüzet a konyhai kemencébe is. Érdekes vonás még, hogy sohasem sütöttek, vagy főztek benne, egyedül csak melegítésre használták. A banyakemence a múlt század elejétől tipikus kályhává fejlődött.⁶²

A kemence falába tanyéralaku. Külső része mázas, égetett cseréptál. Használatos volt megkülönböztetés szempontjából az u.n. banyakályha, fiókos-kályha, tácsás-kályha, szemes-kályha elnevezések, az építés technikája szerint. A banyakemence építését a gölöncsér mester végezte. Különösen Vajszlón voltak igen ügyes gölöncsérek. Az ormánysági magyarok a kályhákat eleinte csak gazdagabb helyeken rakatták ki szemekkel, tácsákkal, sőt a szegényebb helyeken ezután sem lett általános. Később az egész kemencét ilyen kályhaalkatrészekből építették fel, hogy ezeket is banyakemencének vagy csak közönségesen kemencének nevezték, nem jelenti azt, hogy ősi kemenceformakkal kell ezeket kapcsolatba hozni. A kályhaszemeket gyakran szilvalekvárral/peszmegeh/ ragasztották össze, inkább mint sárral, mert ez az ormányságiak szerint erősebben összefogta a szemeket. Némely helyen a szemekben /fiókos kályhák/ ételt melegítettek, sőt főztek is rajtuk. Később gyorsabban melegedő vaslapot állítottak be a cserép szem helyébe.⁶³ Gunda ugyanitt közli, hogy voltak lapos, tányér, vagy bográcsszerű mélyedésű kályhaszemek is, ezeket leginkább vízmelegítésre használták.⁶⁴ Továbbmenve Gunda feltételezi, hogy ezeket a kályhaszemeket - nagyobb kisugárzó felületük következtében - még gyümölcs aszálásra, esetleg sütésre, vagy kézmelegítésre is felhasználták.⁶⁵

A kályhák belsejében, az oldalfal mellé tapasztva egy téglá-építmény volt, ez az u.n. kaszorgya s ennek kiemelkedő sárpereme a pévaj, vagy févaj, a vastag tüzelőfa alátámasz-

tására szolgált, hogy égés közben több levegőt kapjon.

A szoba hátsó fala s a kemence, ill. a kályha közötti szabad térség: a kukó v. kuckó, v. cikó. Ide raktároztak minden lim-lomot. Ez a gyerekek kedvelt tanyája /" Ergye mingyá a kucóba"/

A kályha mellett, a kuckóval ellenkező sarkban volt még egy kb. fél méter magas sárülöhely: a kemő. A kemő hasonlóan a konyhai kemence patmaly-űz, néha a kályhához volt beépítve s körül futotta az egész kályhát. Ezt a sárülőkét is, mint minden sár-garádicsont, kemő, kemön, kemén, vagy keménynek nevezték. Gunda ide sorozza az ipolysági kémőlt is.⁶⁶ Ezek az elnevezések főleg Nyugat-Ormányságban használatosak, míg keleten ennek is padka az elnevezése. Gunda szerint a kemő egyik leglényegesebb tárgyi emléke az ormánysági háznak s megjelenését a kályhás szobával hozza kapcsolatba, eredetileg a maitól eltérő alakban és alkalmazásban. " A fel-német kályhák elterjedési területén a Felső-Krajnai szlovéneknél a Dráva, Gail völgyében a szerbeknél, valamint Majorországban stb. ismeretesebbek a leginkább világításra használt fali tüzelők".⁶⁷ Ezeknek a "Wanderleuchten" -eknek Tirolban és Voralbergben kemi, kemich, kendel a neve. Bátky szerint az ormánysági kemő, stb. azokkal együtt járó, apró, kandallószerű világító és ételmelegítő falifülkékre vezeti vissza ezeknek az eredetét. Nem nálunk, hanem német nép-területen; hogy nálunk milyen úton módon honosodott meg a kemő, sajnos pontosabban nem tudjuk.⁶⁸ " A kályhával kapcsolatban ilyen fali tüzelők is kerültek magyar földre, közelebbről az Ormányságba, de ezeknek szerepe a világításitechnika fejlődésével lassan lejárt, az elnevezés átment a fentebb bemutatott sárülöhely elnevezésére. Közönséges jelenség ez az alakjukban és szerepükben szüntelen változó tárgyi kultúrjavak sorsában. A bakonyi németeknél ilyen fali tüzelőket még nem régen építettek." Ebner írja, hogy a "szobában volt a falba építve egy üreg, melyben faszilánkot égettek"⁷⁰ Wallner már a felsőőr-vidéki magyarországnál olyan falba vájt üregekről tesz említést, amelyekben régen gyantás fenyőága égtek.⁷¹ Tárnyilag a kemich, kem, > kem-vel hozható kapcsolatba az ormánysági kandalló is. Egy kemsei adat szerint, a kandalló üredék a falban, ami csak is ilyen világító-fülke lehetett. Vejtiben magát a banyakályhát nevezik kandallónak. Minden arra mutat, hogy a kandalló elnevezés ment át a kályhára, amint a kemő a sárpadkára. A kandalló pedig mint úri házak kandallója, lényegileg nem sokban különbözhetett a kemőtől. Lukácsy tud arról, hogy a cserépkályhák helyett régebben nyitott kandalló volt, de ilyenek ma már csak pincékben láthatók.⁷² Ez az adat bizonyosan téves közlésen alapulhat, mert a kandallónak

erre a formájára, a nyílt tűzhelyes szobában egyáltalán nem volt példa. A kandalló ez esetben csak világító fülkére, kemő-re vonatkozhat. A kuca-tipusu szenesház és egy ilyen másik nyílt tűzhelyes szoba, a kultúrbefolyások következtében nem is kerülhetett össze.

A konyha-kemencét és a szömöskályhát ma már csaknem hiába keressük az Őrmányságban is. Eltűntek a leűnt idővel. Helyüket elfoglalta a módos házaknál az "úri" cserépkályha, a szegényebbeknél a takaréktűzhely-féle. Megemlíthetjük még, hogy újabban bácskai, csanádi, szabolcsi bevándorlások következtében az alföldi boglya-alaku kemencék is elterjedtek az Őrmányságban.

A ház bútora.

Valamikor az ősi házban, a mai konyhában volt minden egyszerű bútorszat. Hogy valójában mi volt itt, ma már nem lehet tudni. Erre a kezdetleges állapotra senki sem emlékezik. Csupán feltevésekre támaszkodhatunk, hogy a legfontosabb - a tűzhely mellett - még milyen bútorok voltak. Bizonyára egy-két kezdetleges fekvőhely /nyoszolya/, négy facövek leverve a négy saroknak megfelelően, s azok közé kifeszített fonott vessző, vagy fahusáng kötelek, az egész szalmával, szénával kitöltve, alkotta ezt a kezdetleges fekvőhelyet. Egy-két szék, háttas pad /priccs/, asztal, a szükséges konyhaedények, természetesen legtöbbször cserépből. Néhány szög a falban a fogast helyettesíthette. Kb. ilyen lehetett az ősi primitív lakószoba berendezése. Ez az állapot nem tarthatott sokáig. A magasabb kultúra megteremtette a második osztatot is, - a kályhás szobát. Ide kerültek be aztán az ember kényelmét szolgáló, egyszerű bútorok s a ház megmaradt konyhának. Berendezését az előbbi fejezetekben ismertetett tűzhelyformákkal és a hozzájuk tartozó szerszámzattal már tulajdonképpen el is mondtuk. Csak a következőkkel egészítjük ki mondanivalónkat.

Az ajtóval szembeni falon, néha a másikon is ott függött a tálos, vagy fogas. Legtöbbször művésziiesen kifestett, kifaragott deszkalap volt ez, rajta virágos, mázos lajos tálak, /talcsák/ agyagtányérok /csiketányérok/, lejjebb csúcsos csöcsös, füles fazekak, köcsögök/ egyik, "kupás", másik "teszinye"/, valamint az elmaradhatatlan mázos, kisebb pincei kancsó: a mazonna. Bent a szobában

volt még esetleg egy nagy koporsó-alaku polcos, fiókos konyha téka, az egyéb edények számára. Megfelel ez a mai kredencnek. Mellette kisebb fatákolmány, az u.n. vizes pad, rajta a nagy fekete korsóval. /szájos, bendős, csobolyó, dudolló/ "zen volt a kulcsszerű, esetlen, nyakatlan nagy viztartó faedény: a csetrös, vagy kondér. Melle tük még közli használatra kicsi mázas csöcsös korsó, vagy a hira fekete mohácsi korsó. /Általában minden cserépedényt mohácsi fazekasoktól vettek. /Itt állott még a pirosra égetett csörgős cser-korsó, amelyet főleg mezei munkák alkalmával használtak?³

Az ajtó mögötti sarokban, főleg ha nem volt tornác, raktározták el a mindennapi szerszámokat: ásót, kapát, vermelőkapát, fejszét, fokost, gereblyét stb. A kemence melletti másik sarokban állott a csávás burgonyatörő, a nehéz törőfával, a csomiszolóval. A falon függött a lapos téasztűrő teknő, a nagy kanál /kalányos/ és a fabatka. / A konyhán vízmerőnek használták, egyébként a kanászok tarisznyójára akasztott virágos fakupa volt ez. /

Ahol nem volt tornác, vagy kamra, esetleg a konyhában volt a hombár is. Ez egy visszafordított, harang-alaku vesszőnyalábból font és sárral tapasztott, kiszáritott gabonatartály volt. Ebben tartották az "életet", a buzát?⁴ Végül a kemence búbján állott a kicsi, hervadt szaparagaz /vasfü/ koszorú, hogy mindig szapora legyen a kenyérük. Ezt a koszorút újkenyérkor fonták. Ott volt a másik újkenyérig. Akkor újat fontak s a régít a kemencébe dobták. Szaparagaz fonáskor kicsi pompost /cipót/ sütöttek, ezt mindig a "kúdos" /koldus/ ka ta, mégpedig az a koldus, akinek a hangja először énekelt be a kis kapun, vagy a konyhacserényen?⁵

A szoba berendezése. Nagy részét már a banya-kemencétkel, kályhátkal s a velük kapcsolatos eszközökkel már előbb ismertettük. A kemencével ellenkező sarokban a fal mellett kétoldalt van egy "L" alaku háttas, faragott karfás tölgyfa pad, vagy kanapé, sarkával összeillesztve. Előtte állott egy "X" alaku, néha faragott lábu asztal. A falon, a kanapé felett párhuzamosan függöt a díszesen festett faragott tálos, polcain a sokszínű virágos tányérokkal és a fogain lógó mázas cserepekkel. Az asztalon a festett virágos kancsó, amit általában "pohár" - nak neveztek. Az asztal körül a magukfaragta sziv, félhold, csillag, rózsá, tulipán-alakokkal díszített háttas székek, az asztal alatt pedig a "kukoricamorzsoló" kisszékek voltak elhelyezve. / Hasonlóak az ési tűzhely körüli u.n. kisszékekhez. / Az ablakon túl, a másik sarokban voltak elhelyezve az ágyak. Először itt

is egyszerű, kezdetleges formák voltak, mint Kiss Géza írja, a két kecskeláb, rajta rakoncák "rudacskák" közé foglalt tölgyfa deszkák. Az ágyban embermagasságnyira fölrakva csodaszép duzzadó váncosokkal rajtuk tiszta fehér, vagy piros-kék tarka felszedéses maguk szötte terítővel.- "Puruttya /ocsmány/ nemzet az, akinél nem így volt."⁷⁶ Később az ágy egyszerű formáit felváltotta a faragott, tornyos /néhol kifestett/ ágy, annyira tele csipkés párnákkal és más ágyneműekkel, hogy székre állva lehetett csak felágyalni. Ezt az ágyat a háziak szinte sohasem használták, inkább csak az u.n. "vendégágy" szerepét töltötte be. Itt volt még egy másik egyszerűbb ágy, a fiatal asszonyé./ A férfi kint aludt az istállóban, sokszor a felesége is, a jószágra kellett vigyázni, / Ez egyszerűbb ágy mellett, ha csecsemő gyermek volt, találjuk a kecskelábakon álló karfával ellátott, rajta teknőbölcsőben ringatott-bölcsőszerű ágyacskát. Ez volt a ringó, vagy kula, vagy vetélő-pad.⁷⁷

A fűtő mellett állott még egy nyoszolya-féle, rendszerint nap hosszát felbontva, az "öregapa fekélődött" rajta.

A világító eszközökről felettébb érdekesen ír Lukácsy: "a kályha fölött függtek hajdan a fáklyák, faragott, vékony vesszőcskék, melyeket világítószerűen használtak ezelőtt még csak 70-80 évvel is. /Lukácsy munkája 1913-ból való! / A vessző egyik végét meggyújtották, valami széknak hasitékába állították s ennek világa mellett dolgoztak. Legtöbbször azonban a család legöregebb tagja tartotta kezében. Ha vassoráltak, az öreg egyik kezével evett, a másikkal a fáklyát tartotta.-/ Később az olajmécses, ill. petróleumlámpa került itt is használatba. A többféle olajmécsést az istállóban használták. Ma már a forgalmi útvonalakon, az országutak mentén fekvő községekben, természetesen ezeket is kiszorította a villany. Az ágyakkal szemben lévő sarokban volt a tulipános-láda, ill. később a szekrény./szökröny/, Ha már nem volt hely a szobában, néha kint tartották a kamrában, vagy a padláson. Ha szekrény is és láda is volt a háznál, a tulipános láda az első házban volt. Sajátos bútordarabja ez általában minden magyar háznak. Egyszerű fiókos, sima fedelű, festett láda volt. Alapszíne leginkább sötét, míg a rajta lévő levél, virág, rózsá, szív-motívumok a legélénkebb színekkel voltak kirajzolva, természetesen ráírták a menyasszony nevéét is, aki valamikor a ládát vitte. /menyasszonyi-láda. Ide raktározták el a háznép ruháit. A ruhák közé, nehogy bármilyen féreg, vagy moly hozzáférhesse-n és tönkre tegye a ruhákat, dohányleveleket teregették, mert ennek a szagát nem bírja a moly. A háznép minden tagjának ruhája a tulipános ládában volt.⁷⁹ A láda /ládafia/

nyáron összegyűrt kabát, fejaljal, pihenőhelynek, hantergőnek is szolgált.

A szekrény vagy szökröny később jött divatba. Nagyon hasonló a ládához, kissé rövidebb és magasabb bútordarab. Ezt is kifestették, legtöbbször kifaragták különböző motívumokkal. Teteje négy sarkán, különösen szépen kidolgozott négy csúcsos, szarvszerű faragás díszlett, erről írja Lukácsy ill. Kiss Géza, hogy " emlékeztet a zsidók hajdani frigyládjára", ill. "hasonlított valami kurtalábú, görög-római szarkofág-féléhez."/ ⁸⁰ A szobába került természetesen jóval később a pohárszek is, az u.n. "subláda". Ebben tartották a család egyemását, az étkezési tányérokot, kristályokat, poharakat /karázklika/. " Az ajtó közelében lóg egy köteg szárított "bazsalika-menta", mely a szoba levegőjének szagositására szolgált. Ha vendég érkezék a házhoz, a gazdasszony leszakítábelőle néhány szálat s a tenyerében szétörzszökt. Érdekes volna tudni e szokás eredetét. Valószínű, hogy visszanyulik a pogánykorba s eredetileg nem csak szagositás volt a célja. ⁸²

Még egy lényeges bútordarabja volt a régi ormánysági háznak: a mestergerenda. Itt tartották a ház különböző apró alkalmatosságait / kefe, szappan stb./, többek között itt volt még az ormánysági ember "könyvtára" is. Ez a könyvtár a bibliából, zsoltároskönyvből, kalendáriumból, esetleg az öreg Szikszai-féle "Keresztyén Tanítások"-ból állott. Helyenként itt szárították a túrot is /szárasztott túru/. Itt volt a kanalas is. Ez egy kb. 20-25 cm. széles, legtöbbször négyzetes alaku bádognap volt, sorjában hármast, vagy négyes lyukakkal, ebben tartották a használatos evőeszközöket. /Kanál, v. kalány, vella v. villa/

A ház harmadik része a kamra, vagy a kisház nem sok helyen volt meg. Lakásra ritkán használták. Ez esetben, ez is hasonlóan bútorozott kis szoba volt, de legtöbbször éléstárnak használták, polco kal, ládákkal., megbakva. A füstös v. szennyes ruhát azonban nem itt tartották, hanem fönt a padláson.

Nem állott ugyan állandóan a szobában, de minden ormánysági háztól elmaradhatatlan volt a rokka, vagy szövőfa, vagy szövőszék. Mikor a külső munkáról már beszorult az asszony, elévették és közvetlenül az ablak mellett állították fel a szobában. Az ősi szerszám aztán tavaszig csattogott a házban. Régebben a ház minden lakójának összes ruháját ezen készítették el az asszonyok. Csak a ködmön, kalap, böcskor volt a kivétel. Lehetett is, mert a vizes föl-

dön bőven termett a len és a kender. A szövőszéket is maguk faragták ki, állították össze. A " furás-faragás" ősi öröksége volt az ormánysági embernek. Nem egyszer csupán megfigyelés alapján vető-, répavágó gépeket is ki-mesterkedtek. Persze fából mindent.

A szövés, fonás, ma is meg van még az ormánysági házaknál. Újabban általánosította, sőt felügyelete alá helyezte Baranyai vármegye kulturális osztálya. Téli estéken, bérért szövik-fonják a sok szép szőtest.

Ezzel a ház leírását befejeztük. Térüljünk-forduljunk az ajtón kívül és nézzünk széjjel a külső világban, a ház környékén, az udvaron is, hogy mi mindent láthatunk az ősi "örökség"-ben / Az "örökség", a házhoz tartozó teljes belsőség, általában egész Baranyában. /

A h á z k ö r n y é k e .

I. A z u d v a r .

A ház belsőségét a baranyaiak "örökség" szó mellett, az ormánysági ember "házülésnek" is hívja. Az ormánysági udvar leginkább hosszúkas, téglalap alakú terület, az utca frontjáról kissé keskenyen, messze benyúlik a kertek alá.

A házak legtöbbször a telek baloldalán foglalnak helyet, utána ugyanazon az oldalon, de ritkán egybeépítve áll a pajta-istálló, majd ennek végében esetleg egy féltetés felszer, vagy szin helyezkedik el.

A házzal szemben az üresen maradt jobb oldalon helyenként egy külön kamrát, u.n. hálókamrát is építettek. Ez a hálókamra a fiatalok háza volt eredetileg. Itt töltötték az ifjú házások " a mézesheteket". Hevenyészett deszkaágy és tulipános-láda volt csupán a berendezése. Ha egy háznál több fiatal házember, ill. menyecske volt, akkor volt esetleg, hogy annyi ilyen hálókamrát építettek fel az udvaron, ahányan voltak. A hálókamrákat megtaláljuk a szlavóniai magyaroknál is és egyéb délszláv népelemeknél.² Ezek a hálókamrák később teljesen elvesztették eredeti jelentőségüket és közönséges raktárhelyiségül szolgáltak. A házból kiszorult szék

rényeket, ládákat és szerszámokat halmozták itt fel. Valamint a gabonás hombár, párolót, vagy sajtárt, mércét/ fakéregből készített öblös edény/ stb.

Ez az egykor különálló épület lassan eltűnt az udvarról, hozzá töltték a házhoz s annak a harmadik sejtjét, a kis házat vagy kamrát alkotta. Erről már fentebb megemlékeztünk.

A jobboldalon, szemben a ház ajtajával volt rendszerint a gémeskut. Ez is mintegy jellegzetessége - még ma is - a sik Drávamellékének. Leírásával nem foglalkozunk, mert ez az ősi eszköz mindeütt egyforma az egész országban, és semmi jelegzetessége sincs az Ormánságban. A hátsó udvaron állottak az ólak. Külön sertések, kecskék, tehenek részére. Ez rendszerint fából összetákoltt kalyiba volt, legtöbbször rendszertelenül esetleg egy ősi szilajxpasztorkodás gula-akol, szállásainak egyszerű mintájára készültek.⁸³ az

Az udvar hátsó részében volt még a négy erős karólábon álló, oldalain náddal rekesztett, zsuppfedeles, kis kalyiba, az u.n. "kusli", vagy "pecera". Itt tartották a pelyvát, töreket stb. sokszor sem fedték zsuppal, náddal sem rekesztették, hanem az egyszerű favázra szalmát hordtak és kész volt a kis kalyiba.

Itt volt még a kutyaól és az apró jószág /tyúkok, csirkék, kacsák, lúdak stb./ u.n. "majorság tanyá"-ja. A tyúkok egyébként az udvar eperfaiban a szabadban töltötték az éjjelt, télen az istállóban tartották őket. Ez a szokás általában egész Baranya vármegye magyarlakta vidékein megvan még ma is.

A másik oldalon a pajta-istálló- mint már említettük, csak nagyon ritka esetben épült össze a házzal. De ez a kettő /pajta és istálló csaknem minden esetben egybeépült. Régen ezt is ól-nak /az Alföldön, Tiszántúlon még ma is rendszerint így hívják/ és padlását, a házpadláshoz hasonlóan "óhaszé"-nak /ól-haszél, ólpadlás/ nevezték. Építése teljesen azonos módon és anyaggal épült, mint a házé. Hosszú, elnyúlt, teglaalap alakú épület volt, rendszerint egy magasságra a házzal, néha a pajta-rész kisé magasabbra épült. Alapját itt sem ásták, csak hatalmas gerendákra, fatalpakra építették az oldalát. A pajta oldala sok helyen különbözött a ház szokványos fonott és tapasztott sövényétől, hanem egyszerűen vastag tölgyfa-gerendákból rötták össze, a gerenda közeiket tölgyfa deszkákkal bedeszkázták.⁸⁴ Tetőszerkezete sem különbözött a háztól, csupán a ház tulsó végén lévő hágszé, vagy házszászé szerkezete és a hónaljkilincs nem volt meg a pajta-istállónál. Aztán itt eltűnt az ormány is. Természetesen a padlás gerendázata itt nincs

deszkákkal befedve, hogy így magasabb legyen s annál több szénát lehessen felhalmozni benne. Régebben csak egyetlen kis ajtaja volt a pajtának, később az udvarra eső oldal nagyrésztét nem deszkázták be, és a nagy sarkonforgó gerendákra erősített két szárnyból ajtót, kaput készítettek a szabadon hagyott nyílásra.

A pajtával egybeépítve mellette állott az istálló. Kisebb, leginkább négyzetes alakú helység. Érdekes, hogy az istállóból közvetlenül a pajtába átvezető ajtó nem volt. Udvarra nyíló ajtaja a pajta ajtajával egymás mellett állott, így közel volt az átjárás. Az istálló fala már ismét tapasztott-font sárfal volt, hogy a jószágnak meleg helye legyen. A tetőgerendázat az istállónál ledeszkáztatott volt, ez az istálló padlás volt az a bizonyos "óházé". Legtöbbször itt is takarmányt tartottak, vagy egyéb régi gazdasági eszközöket, stb. Az istálló végében ennek falához építve állott a zsuppos, féltetős félszer, vagy szin. Alatta a kocsi, szekér és más földműves szerszámok. /baránnya= borona, talyiga stb./, az egykereki talicska /tömött deszkából, vagy lécből/ s a furó-faragó ormánysági embernél elmaradhatatlan faragó-pad, a bakszék, vagy szijószék. Hosszu négy lábú fapad volt ez, kb. a közepén kis emelvény, leginkább négyszögletűen átlyukasztva. Ebbe egy függőleges vastagvégű szorítófa járt bele, az u.n. székfej, alsó végén lapos deszka volt ráerősítve, lábtartónak. A székfejbe beszorított fát aztán a vízszintesen tartott, hosszú, két végén fanyelű szijókéssel, faragó késsel szítették, faragták.

A szin egyik tartó oszlopának a szöglába volt az u.n. kalatafa, egy 60-80 cm. hosszú gerenda darab, benne kör, négyszög, téglalap, keskeny, vagy széles alapú lyuk. A kimunkálendő fa alakja szerint ezekbe a lyukakba dugták és szítették ugyancsak szijókéssel a fát. Ugyancsak az udvaron a ház hátsó végében, az eresz alatt állott még az ősi időkben a már említett gabona, tökmag, és paprikatorró készülék, az u.n. "kölyü". Gunda Béla szerint ezek az eszközök egy "protoeurázsiai" műveltség emlékei az Ormányságban.⁸⁵ A kölyü egy famozsárba beleilleszhető ütőkészülék, amely lábbal való fel-lebillentés által törte az magot. Japántól kezdve a Szunda-szigeteken, Thaiföldön és a Kaukázuson keresztül az Alpokig elterjedt.⁸⁶ Valószínű, hogy Kelet-Ázsiában a nagy rizskultúrák területén keletkezett. Ez a protoeurázsiai műveltségi elem itt az Ormányságban, egy kozmopolita és egy mediterrán hasonló jellegű kulturelemmel keveredett. Ez a mocsár,⁸⁷ és a függőleges tengely körül, kör alakú vályuban forgó kő, amelyet ecetnek való alma összezuzására használtak".⁸⁸ Gunda Béla talált még egyetlen példányt belőle, az Ormányság nyugati határán

fekvő Bogdásán.

Az udvart rendszerint eper, olaj /ecet/ vagy vadgesztenyefákkal ültették be. A ház mögött farakás volt, előtte egy nagy göcse, ez a favágó hely, a "fágító". Az udvar egyik félreeső sarkában trágyadomb.

Ha a kemence még nem épült be teljesen a szenes-házba a vége még a falon keresztül kiült az udvarra. Hogy az esőtől, vihar tól megvédjék, zsúpp, vagy szalmafedeles fészter-félt húztak föléje s ennek támasztották aztán a kurigját és a pemetet. A kerti kemence idővel bejött az udvarba. Az udvar végén építették fel. Ugyanígy készült, mint a már ismertetett házi kemence, hiszen ez volt az idősebb. Kenyér sütésre, aszalásra használták. A legrégibb időkben még nagyon kevés kemence volt s ezek nem is az udvaron álltak, hanem kint az utcán. /Drávasztára/, vagy pld. Szapocán, a Feketeviz partján állottak sorban. Négy-nyolcas csoportban, rendszerint szomszédok használták egy-egy kemencét kenyérsütésre. "Nagy árvizek idejéig megtörtént, hogy csak egy-egy félreesőbb, magasabb helyre épített kemencét lehetett használni, ilyenkor csolnokon jártak a falusiak a kemencéhez kenyeret sütni."⁸⁹

Néhol az udvari kemencék fölé tetőt is emeltek. Rendszerint a bejárat előtt az udvaron egy külön erre a célra épített helyiségben az u.n. "kemencés" ben, kb. 30 cm. magas talpakon állott ez a kemence.⁹⁰

Kerítést nem találunk az ősi ornámsági háznál. A két portát nem választotta el kerítés egymástól az ősi időkben. A házak leginkább így, "szembevillónak" épültek. A kijárat egy közös udvarra nézett. Természetesen azért meg volt kinek-kinek a saját portája. Ennek oka elsősorban a régi gyűjtőgető gazdálkodás idejében rejlik, részint a szigorúan zárt házassági "törvények" következtében szinte az egész falu ügyis rokona volt egymásnak. Valamikor kapu sem igen volt az örökségen, később aztán úgy az utca-udvar, mint a kert felőli részt is karóból, vagy lécből összetekelt keréken járó "rekesztött" kapuval zárták be.⁹¹ A szabad porták ezen régi világot ma már nem találjuk. Eltűnt ez is az ősi házzal, emléke csak az igen öregek emlékezetében él. Ha már a németek, nagyszerűen beépített kő pajta-istálló és rendezett belsőség járja.

II. A k e r t .

Az udvar végénél kezdődik és hosszú sávban nyúlik le a

vázra. Azért írjuk ezt, mert általában mindenütt így van. Tele van a határ apró patakokkal, itt-ott a nagyobb patakok is /Feketeviz, Pécsiviz, Okor stb./ benyúlnak a faluba s ott kacskaringóznak a házak mellett, a kertek alján. A hosszú, téglalap-alakú földsz. felső fele a veteményeskert, az alsó, nagyobb része a gyümölcsös. Itt a gyümölcsösben állott eredetileg az a boglya-alakú kemence, ami idővel az udvarba ill. a szenesházba került. Hatalmas szilva és körte-fák állottak itt a gyümölcsösben, s a kemencéket - mint már említettük - elsősorban aszalásra használták. Rengeteg szilvát, körtét aszaltek benne, mert az aszaltgyümölcs elmaradhatatlan téli étele volt az orrmáysági embernek. A kemence felépítését előbbi fejezetekben ismertettük, most tehát újra nem foglalkozunk vele. Hiszen csak a környezete változott, az ősi forma nem. Ez a terti-típus, ami ott bent is változatlanul még sokáig élt, a legprimitívabb forma. Kb. 20-30 évvel ezelőtt tűntek el az utolsó ilyen kemencék a szilvásokból.² A kemencék kenyérsütő szerepe másodlagos³, egyébként a kemencékben mindenféle hús halmát is szárították, pl. letört, még ki nem száradt kukoricacsöveket is stb. Itt szárították a lent és a kendert, ezenkívül sósvertikeit, kemsei, piski-i, adatok szerint a "rúhes", bőrbajos gyereket gyógyítás céljából "beléfektették" a felfűtött kemencébe, amelynek lenekére ilyenkor deszkát tettek.⁴

A veteményes kertben csupán háziszükségletre termelték a különböző zöldségfélét: répa, káposzta, krumpli stb. Ezek általános dolgok, ismertetésük felesleges.

Mint a legtöbb orrmáysági háznak, elmaradhatatlan kedves tartozéka volt a kémények tetején terpeszkedő gólyafészek. Egyszerű, fehér tollruhájukkal, messzehalló kelepelésükkel a békesség megelégedettség jelképei voltak.

U t a l á s o k m a g y a r á z a t a .

1. Az ormánysági ház kialakulásánál Bátky Zsigmond és Gunda Béla két ellentétes nézeten vannak. Dolgozatunkban Gunda Béla megá-lapításait fogadjuk el és ezeknek az alapján indulunk el az or-mánysági ház ismertetésében.
2. Gunda Béla: Ethnographiai problémák. Bpest. 1935. ill. Gunda: Stara hrvatska ognjista užduž Drawe. Beograd. 1935.
3. Gunda Béla: A lakóház kialakulása az Ormányságban. Bpest. 1936. 6.1.
4. Bátky Zsigmond: Magyar néprajz. I. 228.1.
5. Néprajzi Értesítő. 1936. 12. sz.
6. Gunda: i. m. 180. 1.
7. Gunda: i. m. u. o.
8. Pleidell: A magyar várostörténet. I. fejezete. Századok. 1936. 279. 281. 1.
9. Gunda: i. m. u. o. ill. Viski: Néprajzi Értesítő. 1931. 41-55 1., Györffy I. : Magyar Néprajz. II. 236. 244. 1. Bátky: Néprajzi Ér-tesítő. 1927. 112-113., Földrajzi Közlemény. 1918. 202. 1.
10. Lukácsy: Ormányság népe. Pécs. 1913. 8. 1.
11. Huszka József: Székely ház. Bpest. é. n. 54. 1.
12. Gunda: i. m. u. o.
13. Bátky: Adatok a magyar ház eredetéhez. Néprajzi Értesítő. 1930. 8. sz. 79. 1.
14. Gunda: i. m. u. o.
15. Gunda: i. m. 20. 1. ill. v. ö. Bátky: Néprajzi Értesítő. 1931. 172. 1., Magyar Néprajz. I. 201. 1. és Koór B.: Deutsch -Unga-rische Heimatsblätter. IV. 1932. 272. 1.
16. Gunda: Ethnographiai problémák. Bpest. 1935. 70. 1. ill. Schieer: Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg. 1932. 277. 1.
17. Schieer: i. m. u. o.
18. Garay: A szlavóniai régi magyar faluk. Néprajzi Értesítő. 1911. 221-248. 1.
19. Bátky: Magyar tűzhelyek és háztípusok. Néprajzi Értesítő. 1930. 113-137. 1. ill. Gunda: i. m. u. o.
20. Gunda: Ethnographiai problémák az Ormányságban. 1935. 8. 1.
21. Gunda: i. m. 24. 1. ill. Ethnogr. probl. 1935. 117. 1. ill. Papp Iászló: Ásatások az elpusztult kecskemét-vidéki falvak helyén. Néprajzi Értesítő. 1931. 137-152. 1.

22. Gunda: i.m. 27o. 1.
23. Kiss Géza: Az Ormányság. Protestáns Szemle. kül.lenyomat. 1927. 5. 1.
24. Kiss Géza: Az Ormányság. Bpest. 1937. 25o. 1.
25. Kiss Géza: i.m. 26o. 1.
26. Kiss Géza: i. m. u. o.
27. Kiss Géza: i. m. 28o. 1.
28. Kiss Géza: i. m. u. o.
29. Gunda Béla: A lakóház kialakulása.... 3. 1.
30. Geemayer: Régi tüzélszerendezések Délzalatában és Belsősomogyban. Néprajzi értesítő. 1933. 53o. 1.
31. Gunda: i. m. u. o.
32. V. ö. Gunda Béla: Ethnographiai problémák... stb. Magyarságtud. 1935. Különlenyomat. 6o.1. ill. Gunda Béla: Néprajzi képek az Ormányságból. Duvár. 1935. 5.sz. 3o2. 1.
33. Gunda: A lakóház kialakulása ... stb. 19. 1. ill. Herman Ottó: A magyar halaszat könyve. I. Bp. 26o. 1.
34. Gunda: i. m. u. o.
35. Gunda: i. m. 4. 1.
36. Kiss Géza: i. m. 32. 1.
37. Gunda: i. m. u. o.
38. Hanbrecht: Éber, népek, nemzetek. Bpest. 1927. 12. 1.
39. Csallány D.: A kunszentmártoni avarkori ötvös-sir. Szentes. 1933. 1o. 1.
40. Csallány D.: i. m. u. o.
41. Gunda: i. m. 6o. 1.
42. Néprajzi értesítő. 1935. 16-17. 1.
43. Szegedi Füzetek. 1934. 166-169. 1.
44. V.ö. Gunda: A magyar kenyér. Magyar Szemle. Bpest. 1935. 275. 1.
45. Gunda: Ethnographiai problémák ... stb. Magyarságtudomány. Bpest. 1935. 1o. 1. ill. Nopcsa: Albánien. Leibzig. Berlin. 1925. 1oo. 1.
46. Gunda: Ethnographiai problémák... stb. u.o.
47. i. m. u. o.
48. Nopcsa: Úti jegyzetek egy amatőr-ethnographus naplójából. Ethnographia. Népelet. III. évf. 1923. Bpest. 24. 1.
49. Gunda: Ethnographiai problémák... stb. u.o.
50. Gunda: A lakóház kialakulása...stb. Bpest. 1936. 8. 1.
51. Gunda: i. m. 12. 1. ill. Papp László: Asatások a **XVI**. XVI. században elpusztult kecskeméti-vidéki falvak helyén. Néprajzi

- Ertesítő. 1931. 141. 1.
52. Gunda: A lakóház kialakulása ... stb. Bp. 1936. 10. 1.
53. Néprajzi Ertesítő. 1930. 131. 1. ill. Magyar Néprajz. I. 199. 1.
54. Gunda: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén. Hódink és nyelvünk. Bp. 1935. 100. 1.
55. Gunda: A lakóház kialakulása ... stb. u. o.
56. Néprajzi Ertesítő. 1934. 20. 1.
57. Bátky Zs.: Hazvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Középeurópában. Néprajzi Ertesítő. 1931. 171. 1.
58. Gönczi : Göcsej. Kaposvár. é.n. 430. 1. ill. Gönczi: A zalamegyei vendek. Kaposvár. 1914. 23. 1.
59. Ebner: Néprajzi Ertesítő. 1933. 4. 1.
59. Gunda: A lakóház kialakulása... stb. 11-12. 1.
60. Gunda: i. m. u. o.
61. Bátky: i. m. u. o.
62. Gunda: i. m. 13. 1. Gunda Béla után szabadon.
63. Gunda: i. m. u. o.
64. Gunda: i. m. u. o.
65. Gunda: i. m. 14. 1.
66. Gunda: i. m. u. o.
67. Gunda: i. m. u. o.
68. Néprajzi Ertesítő: 1934. Bp. 110. 1.
69. Ebner: Adatok a Bakony északi községeinek építkezéséhez. Néprajzi Ertesítő. Bp. 1933. 11. 1.
70. Ebner: i. m. u. o.
71. Waliner: A felsőőrvidéki magyarság települése. Földrajzi Közlemények. Bp. 1926. 29.
72. Lukácsy: i. m. 16. 1.
73. Utvetel szabadon Kiss Géza: Ormánycég Bp. 1937. 34. 1.
74. Lukácsy: i. m. 20. 1.
75. Kiss Géza: i. m. 35. 1.
76. Kiss Géza: i. m. 35. 1.
77. Lukácsy: i. m. 18. 1.
78. Lukácsy: i. m. o. u.
79. Kiss Géza után szabadon. i. m. 39. 1.
80. Kiss Géza: i. m. 37. 1.
81. Lukácsy: i. m. 19. 1.
82. Gunda: i. m. u. o.
83. Az ősi szelvények leírását ld. Kiss Géza: i. m. 20. 1.

84. V.ö. a székely ház szerkezetével.
85. Gunda: Ethnographiai problémák... stb. 15. l.
86. i. m. u. o.
87. i. m. u. o.
88. i. m. u. o.
89. i. m. u. o.
90. i. m. u. o.
91. V.ö. pusztakapu. Kiss Géza: Ormányság. Bp. 1934. 14-15. l.
92. Gunda: Ethnographiai problémák... stb. 8. l.
93. Gunda: i. m. 9. l.
94. Gunda: i. m. 9. l.

I r o d a l o m .

- Alföldy András: Magyarország népei és a római birodalom. Bpest. 1934.
- Baksay Sándor: Szász szépirodalmi művei.
- Balogh F.: Népfajok Magyarországon. Bp. 1902.
- Baranya vármegye levéltára.
- Bátky Eszter: Az ormánysági lakónáz kialakulása. Ethnographia. 1936.
- " " Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Középeurópában. Néprajzi értesítő. 1931.
- " " A magyar ház eredetéhez. Néprajzi értesítő. 1930.
- " " Telepek és eloszlások a Dunántúlon. Föld és Ember. Bpest. 1926.
- " " Felhőzet vagy élfelhőzet magyar ház. Néprajzi értesítő. 1931.
- " " Magyarország néprajza. A föld és népei. V. Bp. 1905.
- Bátky-Győrffy-Viski: A magyarság tárgyi néprajza. Bp. 1934.
- Bodonyi Nánádor: Ormányság. / Várady F. Baranya multja és jelene. I. 170-218. 1. / Pécs. 1936.
- Cholnoky Jenő: Az Alföld felszíne. Földrajzi Közlemények. Bp. 1910.
- Csánky Dénes: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korából. Bp. 1897. IV.
- Dékány István: Az ember és környezete viszonyainak új elmélete. F.K. Bp. 1924.
- Dunántúli települési térképe. Föld és Ember. 1926.
- Fejes János: Siklós multja. Siklós. 1937.
- Fényes Elek: Magyarország leírása. Bp. 1847.
- Fodor Terenc: Általános gazdasági földrajz. Bp. 1924.
- " " Magyarország gazdasági földrajza. Bp. 1924.
- Eller János: Hitmond a szentann? Nyugat. LXVI. 1933.
- Garay J.: Szlavóniai régi magyar falak. Ethnographia. 1911.
- Gönczi : Gőcejei. Kaposvár. é.n.
- " " A zalamegyei vendég. Kaposvár. 1914.
- Gunda Béla: Néprajzi képek az Ormányságból. Buvár. 1931.
- " " Ethnographiai problémák az Ormányságban. Magyarországtudomány. 1935.
- " " A lakóház kialakulása az Ormányságban, különös tekintet-

- tel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére. Bp. 1936
- Gunda Béla: Újabb adatok az ormánysági világitó fülkékhez. Néprajzi
Értesítő. 1937.
- Stara hrvatska igakjista uzduz Drawe. Beograd. 1935.
/Dravameleti tuzhelyek a horvat Sztáran. /
- Gunda-Hilscher-Keményi-Kovács: Előilyedt falu a Dunántúlon. Bp. 1936
- Haas Mikály: Baranya földrajzi, statisztikai és történeti tekintetbe.
Pécs. 1845.
- Hegedüs L. A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Bp. 1905
- Herman Ottó: A magyar halászok könyve. Bp. 1887.
- Hóman-Szekli: Magyarország történelme. Bp. 1942.
- Illies Gyula: Pusztulás. / Utinapló. / Nyugat. XXVI. 1933.
- Kalász Gy.: A török uralom hatása a Dunánul népességére. Föld és
Művel. 1929.
- Kiss Geza: Az Ormányság. Bp. 1937.
- Az Ormányság. Protestáns Szemle. Különlenyomat. Bp. 1927.
- R. Kiss István: A nemes székely nemzet története. Debrecen. 1959.
- Kodolányi János: Baranyai utazás. Bp. 1941.
- Ezres szépirodalmi művei.
- Kogutowitz Károly: A Dunántul és Kisalföld irásban és képen. I.-II.
1936.
- Luzácsy Imre: Ormányság népe. Pécs. 1913.
- Madarassy László: Pusztakapu az Ormányságban. Ethnographia. 1933.
- M. kir. Központi Statisztikai Hivatal Közleményei. XXXVI. évf. 1933.
- Meich: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925.
- Milleker Rezső: Gyűjteményi előadásai. 1938.-1941.
- Révay S.: Ormányság. Ethnographia. 1907.
- Sebestyén G.: Avar személy kapcsolat emlékei. /?/
- Szabó Elemer József: Ormánysági települések. Pécs. 1937.
- Szeghalmi Gyula: Dunántúli vármegyék. ~~XXXXXXXX~~ Baranya vármegye.
Bp. 1938.
- Telekj Fül: A földrajzi gondolat története. c. 9.
- Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténelem. /?/
- Német B.: Történeti adatok Baranya vármegye múltjából. Pécs 1900.
- Seemayer: Régi tűzhelyberendezések Délzalatában és Belsősomogyban.
Néprajzi Értesítő. 1933.
- Szilády: Erdély régi tűzhelyei. Néprajzi Értesítő. 1909.
- Csallany Mező: A kunszentmártoni avar ötvös-sir. Szentes. 1933.
- Nopcsa Ferenc: Utijegyzetek egy amatőr ethnographus naplójából.

Etninggraphia. Népalet. 1923-24.

Hopcsa Ferenc: Albánien. Leipzig. Berlin. 1925.

Schieer: Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg. 1932.

Gyarfi I.: Magyar falu- magyar ház. Bp. 1942.

Plájdell A magyar várostörténet első fejezetei.

Szben: Adatok a Bakony északi községeinek építkezéséhez. Néprajzi Értesítő. Bp. 1933.

Wallner: A felsőörvidéki magyarság települése. Földrajzi Közlemények. Bp. 1926.

Tartalom.

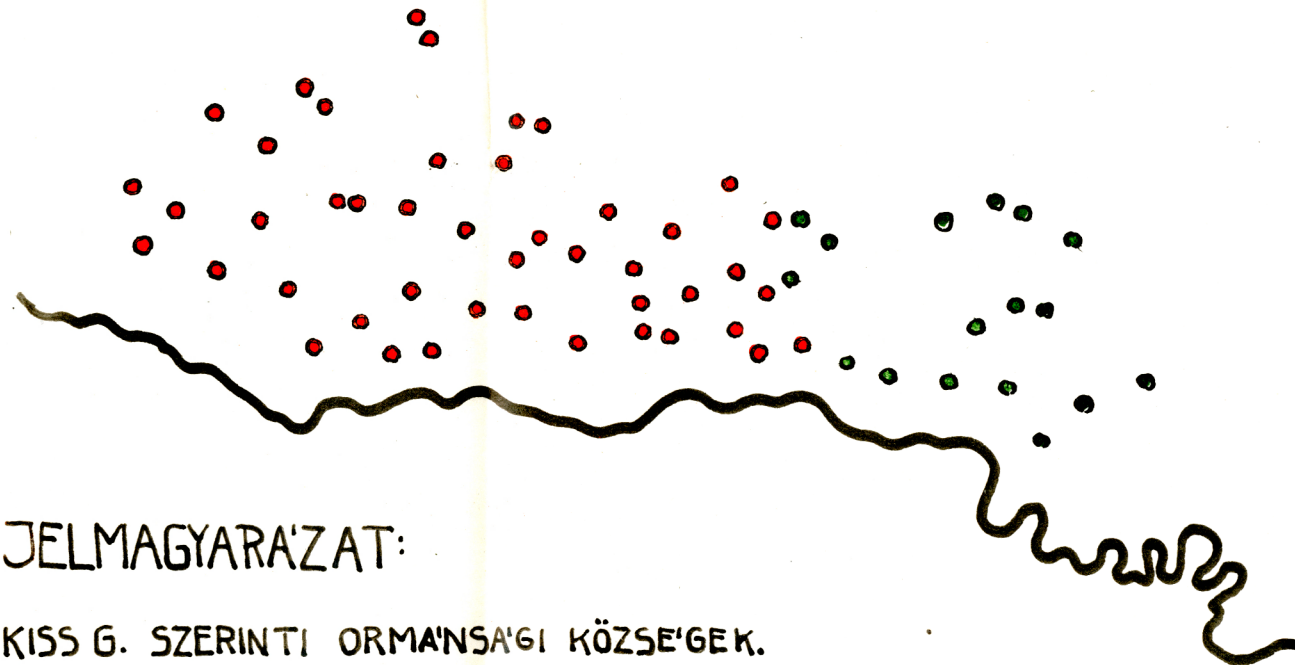
- Az Ormánság.
Az ormánsági ház.
A ház szerkezete.
A ház belsője. A tűzhely és szerkezete.
Kemenceformák.
Banyakemencék. Kályhák.
A ház bútorzata.
A ház környéke. I. Az udvar.
II. A kert.
Utalások magyarázata.
Irodalom.
Vázlatok. Rajzok. Mellékletek.

E R 5700/1952 GY SZ

AZ ORMÁNSÁG MAI TELEPÜLÉSEI.

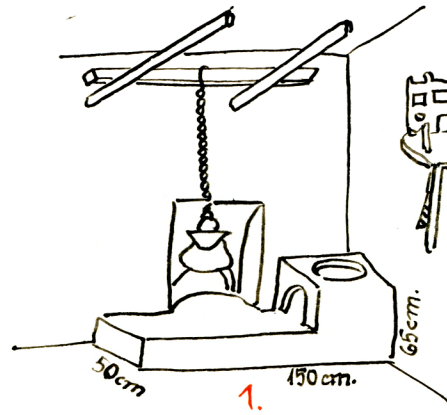
MÉRTEK: 1:385.000

0 5 10 15 20
KILOMETER.

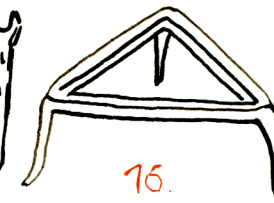
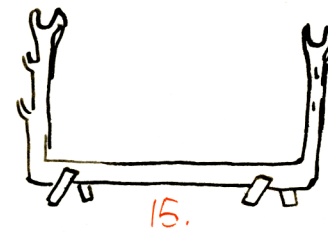
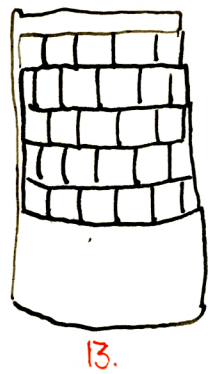
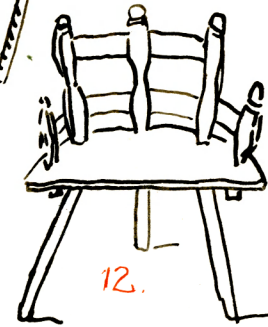
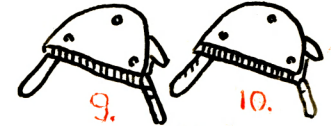
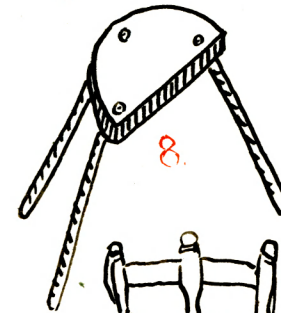
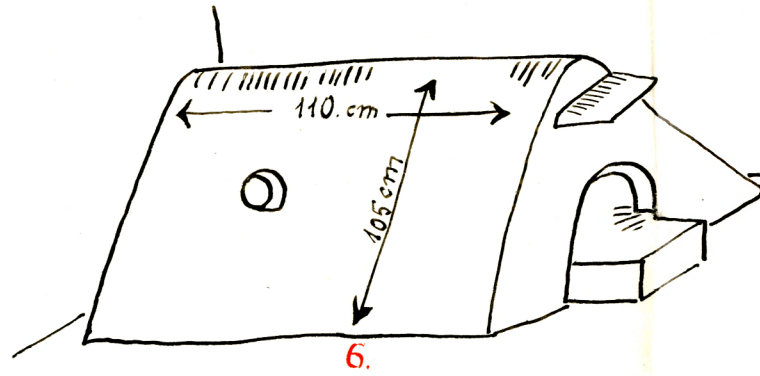
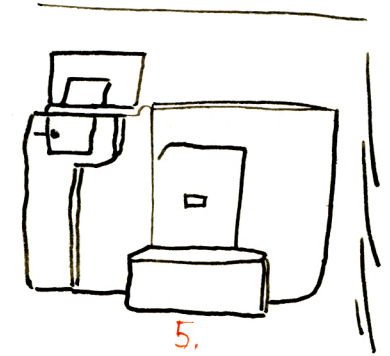
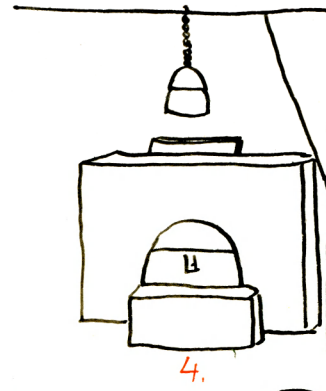
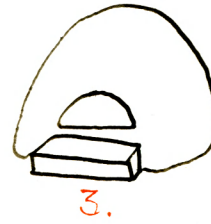

JELMAGYARÁZAT:

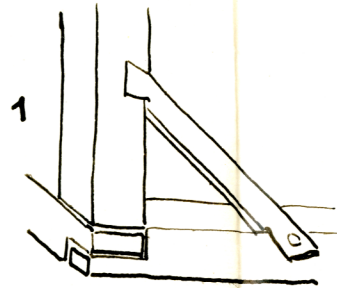
- KISS G. SZERINTI ORMÁNSÁGI KÖZSE'GEK.
 - VALÓSZINŰ ORMÁNSÁGI KÖZSE'GEK.
- /:KIVESZETTEK./

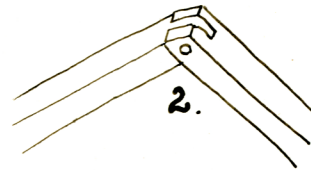
2.

A HAZ SZERKEZETE ÉS BELSEJE.

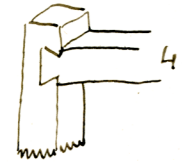
1. KÖRÖMFA.

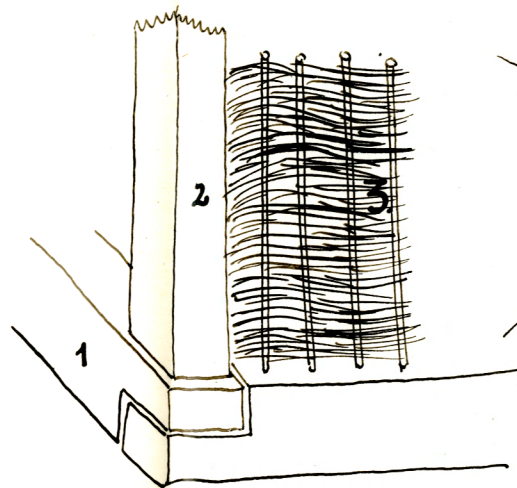
2. SZALÚ ÖSSZERESZTÉS

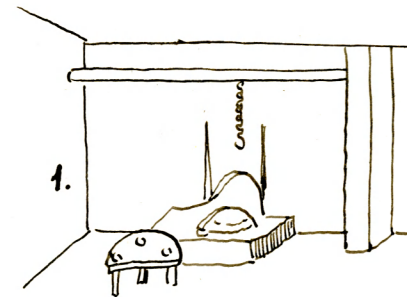
3. KALA'TAFA.

4. KÖRÖM.

1. TALP.
2. SZÖGLAB
3. SÜENY.

1. HÖKÜ

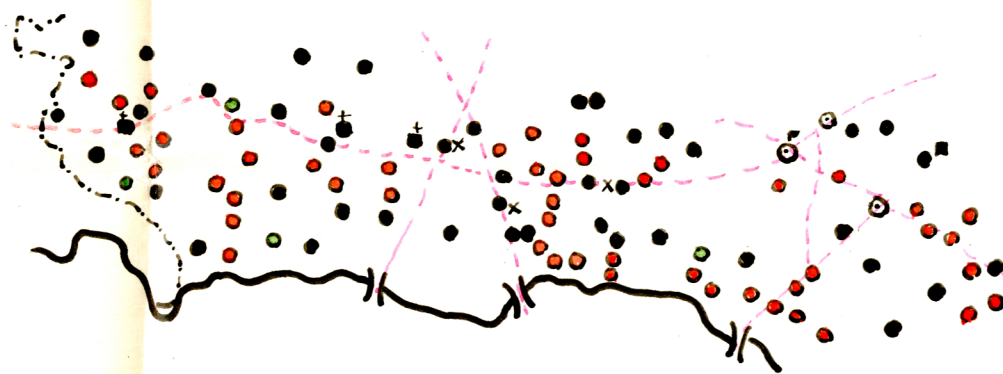
2. KEMINCE.

3. TÉVŐ.

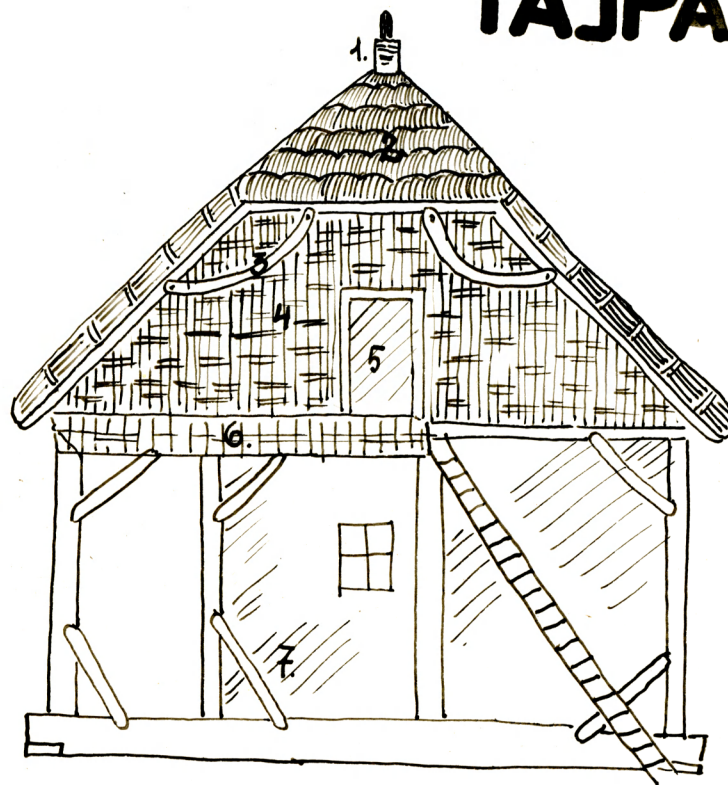
AZ ORMÁNYSAĞ TELEPÜLÉSEI.

JELMAGYARAZAT:

- VÁROS
- FENNEM. KÖZ. KÖRI FALU.
- ELPUZTULT, KÖZS.
- ÚJ TELEPÜLÉS
- VÁR
- x YAM
- x RÉV
- † KOLOSTOR
- - - KÖZ. KÖRI UT.
- - - VM. HATÁR.

TAJPAS HAZ.

1. CUC V. CÖNÖGE.
2. ORMÁNY.
3. HONAJJKILINGS.
4. ÜSTÖK.
5. HÁSZÉJTO
6. HÁSZÉSZÉ .V. HÁGSZÉ.
7. KILINGSFA.

RÉGI APRO' TÁJEGYSÉGEK AZ ORMA'NY- SÁGBAN.

MÉRTÉK: 1:585.000

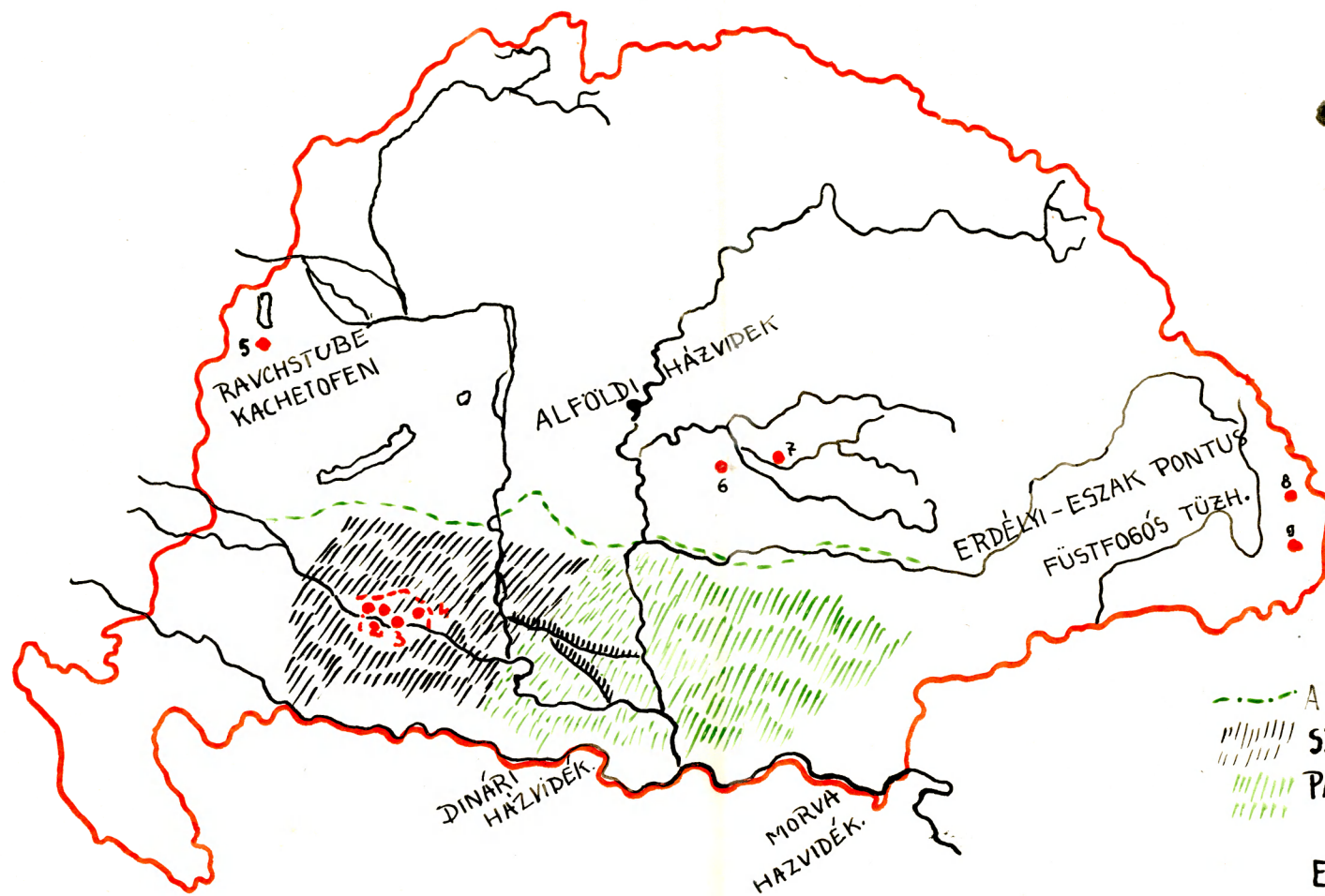

JELMAGY:

MEGYEHATÁR.

FOLYÓ.

A PANNON-BALKÁNI HÁZVIDÉK ÉS VEZE'RSZERSZÁMÁNAK TÉRKEPE.

● MÉRTEK. 1: 5.000.000.

50 0 50 100

JELMAGYARÁZAT:

- - - - - A BALKÁNI RÉZBOGRACOK ÁLT. ELTERJED. É-SZAKI HAT.
- ||||| PANNON-BALKÁNI HÁZVIDÉK.
- ||||| " " " BIZONYTALAN ELTERJED. TER.
- - - - - AZ ORMÁNSÁG HATÁRA.
- TÜZFUVÓ CSÖVEK ELTERJED.
- 1. SZTÁRA. 2. SÓSVERTIKE. 3. HIRICS 4. TÉSENFA. 5. HEGYKŐ. 6. KONDOROS. 7. DOBOZ. 8. CSIK-SZT. MÁRTON. 9. BESENYŐ.